OLAF ROOD

KAARLI JA TUNDMATU

Olaf Rood

Kaarli ja tundmatu

Sõnavara kirjastus / Tartus / 1927

Trükikoda Ed. Bergmann, Tartus.

1.

Ema andis temale nimeks Kaarli. Emalt pärandas tema ka oma perekonnanime — Orm. Ning see oli ka pea kõik, mis wäike Kaarli ema armust sai tunda. Isast ei teadnud ta kunagi midagi.

Kui Kaarli oli seitse kuud wana, wiidi ta Laane sauna. Uibu Kai oli tema pääle hallastand. Tema lapsed olid juba maailma lennanud ja omas üksinduses tundis Kai armastust abitu olewuse wastu, kes sauna ees päikese paistel vana alusundruku sees suud maigutas ja käsi igale poole otsiwalt sirutas. Kai sagas seale kapsalehti ja waadates Kaarli poole sai aru, et tema wanapõlwe soendamas miski uus ja armas. Kui Kaarli haledalt piuksudes undruku serwa tunnistama hakkas ja wiimaks nutu unustas, wiis Kai metsaäärelt sirbiga põlle põimetud lehmalehed patta. Pärast tõi endise rohupudeli, mõskis suuga pudeli otsa puhtaks ja siit, sellest pudelist Kaarli endale elujõudu ammutaski.

Öösel magas Kaarli „ema“ hõlmas wana lambanahkse kasuka all, kuid sügisel, kui Kai talule tegi kartulipäewi, hõiskas ta pirdkorwis, mis oli wana koli seest saunapööningult tarwitusele wõetud ja nüüd kiikus tare keskel lae all. Söögitundidel käis Kai teda kaemas.

Järgmisel suwel oli Kaarlil weel ikka seelik seljas, kuid nüüd jooksis ta juba sauna ümber ringi ning hüüdis: „Memm, memm, memm!"

Kolmandal suvel kõndis Kaarli tähtsalt memmega kaasas ning uuris sauna majapidamist. Neljandal suvel ta püüdis Kaie-memmele kapsalehtigi raiuda ja oma väikeste kätega lehmale koguda pütsikuid ja maltsa. Kaie-memm oli Kaarlile alati hää.

Ent ühel päeval viidi Kaie-memm Laane saunast kabeliaeda oma mehe kõrvale. Kaarli ei mõistnud, mis oli sündind, kuid sai aru omast seisukorrast. See oli kõledal sügispäeval, kui novembrituul vilistas sauna kõrval ja korstnalõõris. Kui Kaie põrm ära viidi, tulid kohe sauna uued inimesed: Kõlle Kusta oma eidega.

Tulijad sõitsid Sauna aia taha, avasid tanumiväravi ja sõitsid suure kraamikoormaga mudasele murule. Koormal istus sängide otsas Kõlle-emand, kuna Kusta kõndis hobuse kõrval. Kaarli nägi enda ees tühje silgutünne, kartulikorve, kotte, pajakesi ja kausse ning seisis tummas arusaamatuses. Võõrad hakkasid kraami hobuselt maha laduma. Ent siis tuli ratsa Kaie-memme poeg Aadu ja ütles, et tema on nüüd sauna omanik ja et Laane peremehel pole õigust võtta sauna Intsu ega Antsu, tema isa olevat ehitand majakese. Kõlle Kusta pani rahulikult piibu põlema ja vastas, et temal on kontraht ja peremehe luba taskus ja kaegu Aadu, et saun oleks tühi.

Viimaks jäid mehed rahulikumaks, joodi midagi valgest pudelist ja siis viis Kõlle-emand Kröõt enda lehma Kaie-memme Kullese asemele lauta, Kulles aga seoti vankri külge, mille Aadu oli talust vahepääl muretsend. Kõik muu sauna kraam toodi ka õue

ja seati sõiduvalmis. Pärast aitas Kusta kraami nööridega kinni siduda.

„Kost ta poiskene peri om?“ küsis Kusta Kaarli pääle näidates, kes külmetades seisis laiades kaltsudes pükstes sauna kaarde all tuulevarjus.

„Mine võta ilma poiskesi kinni!“ vastas Aadu. Aadu vanker liikus juba. Kaarli jooksis talle järele. Aadu näitas piitsa.

„Kae, et sa minema saad“, pahandas, „koe, mäände prohvuse poiskene!“

Nuttes tuli Kaarli sauna juure tagasi, istudes lävekivile.

„Näe ote, ta om jo kadunu Kaie kasupoig“, ütles Kõlle-emand saunast välja tulles.

„Etse olgu“, vastas Kusta. „Noh, joose, joose ruttu Aadule järgi, kes tu sinnu siin toit!“

„Temä ei lupa“, nuutsus Kaarli.

„Sa vaene laits!“ pani Kõlle-emand oma käed kõhu pääle. „Ära ike“, lisas siis juure.

„Ära ike jah“, ütles ka Kusta, „joose nüüd ote Aadule järgi!“

„Vai laits pallu süü . . .“, arvas aralt Krõõt, kellele lapse nutt oli läind südamesse. „Kos ta iks lätt . . .“

„Mh, mh“, popsis Kusta piipu.

Kuid lasteta jäänd Krõõt tundis oma „vanameest“ ja viimaks nii pikalt see jutt jäigi: Kaarli jäeti Laane sauna elanikuks edasi.

Ka Kusta ja Krõõt olid Kaarli vastu kaastundlikud. Kuid kauaks ei jäänd ta nendegi hääde inimeste armuosaliseks: südasuvel viidi Kusta vangi. Kusta lõhkund Vanamõisa aias mesipuid . . . Tema olevat öösel Vanamõisast läbi läind ja kes muu kui va' Kõlle-Kusta need hävitas! Mõisa oli tige Kusta pääle reejalaste pärast, mida ta käis

mõisametsast otsimas. Palju aega hiljem selgus küll, et Kusta süütult kannatas, tarusid oli laastand valla ühesilmaga Korv-Piitre, kuid vahepääl oli pidand Kusta oma aja ära istuma. Kui ta vangist koju tuli, süütus Vanamõisa härrastemaja põlema. Vast polnud tema ka selles süüdi, kuid oldi juba harjutud kõike, mis mõisale paha sündis, Kusta pääle veeretama. Osalt mõjusid seesuguse arvamise kasvamiseks kaasa Kusta teravad sõnad, kes nüüd varjamatult igal pool mõisat ähvardas.

Ta tuli vangist koju, kui oli loojeng, ning veripunaselt vajus päike metsa taha. Oli käind enne seda mõisas valitseja jutul ning temalt raisatud aja eest nõudnud 100 rubla, mida aga temale andmast keeldutud. Selle järele oli Kusta kukkund räuskama ja pahandama. Koduski jatkas ta mõisa tõrvamist. Ütles siis, et läheb nüüd Kuramaale kive lõhkuma, sääl olevat hää teenistus.

„Kos sa, vanamiis, enämb lähäd" naomis Krõõt. Ent vastu hommikut Kusta ometi läks teele. Ta enam ei tulnudki kunagi tagasi. Varsti pärast seda, kui Kusta oli Laane sauna juurest lahkund, tõusis Vanamõisa poolt metsa tagant üles suur suits. Hommikul tuldi mõisast Kustat otsima hulga meestega, kuid Kusta oli kadund. Kustat süüdistati nüüd põletamises.

Kaarli ja Krõõt ehmusid seda kuuldes, kuid Kustast nad kurja ei uskund. Kaarli oli nüüd Krõõdale silmateraks ja ta ainukeseks rõõmuks.

Ent kevadtalvel süütus ka Laane saun korstnast põlema. Krõõt, kes oli saand raskeid tulehaavu, viidi esmalt aleviku apteeki, pärast — valla vaestemaija. Ka Kaarlile oli langend pähe põlev tungal ja nüüdsest pääle olid tal eluks ajaks kahelihuuled. Inimesed parastasid Krõõta ja Kaarlit ning ütlesid

et kes kurja soovib, see kurja pärib. Kuid omavahel kõneldi, et see oli ikka paras mõisale, see härrastemaja „palutamine“. Kaarli kuulis seda.

Kaarli nüüd võttis enda hoole alla talurahvas. Ta oli üles kasvatatud ja võis seakarja minna. Oli kuus aastat vana, kui tema hooleks anti talu suur kari. Keegi temast nüüd palju ei hoolind ja ta pidi tihti kuulma halba sõnagi. Ta pää läks kärna ja lubiraig kattis selle. Talle pandi pähe pigimüts, ja talu pere naeris ja pilkas seda suure päägа „musta poisikest“. Kui pigimüts pääst ära võeti, oli pää jäänd juusteta. Küll sinna kasvasid uued asemele, kuid juba varvkult kakkas tal juus välja langema. Ta oli inetuks moondund poisikene, inetu, kuid — terase vaimuga.

2.

Kaarlil algasid kõige raskemad aastad alles hiljem. Ta oli jäetud täisa omapääd ja kellelgi polnud aega tähelepanu pühendada tema hääolule. Perenaine oli loomupoolest hää inimene ja vaatas karjapoisi pääle hääsüdamlikult, kuid peremees ja tema vennad, kes ise murdsid tööd teha, olid nõudlikud iga teenri vastu. Nõuti tööd, tööd ja tegevust. Ka väikeselt Kaarlilt, kes pidi teotsema igasuguses töös oma jõu kohaselt. „Ei saa nii!“ ütles peremees, ja tema sõna kardeti. Mindi, peremees kõige ees, tulle ja vette, et aga — „puudust ei tuleks“. Suur talu, suur töö.

Hingetõmbeks Kaarlile said suvised karjatunnid. Siis, kõndides lepikus ja söötidel oma karjaga, oli Kaarli vaba ja õnnelik. Taevas oli siin tema ema ja päike tema isa, mets ja põld ta omaksed. Ning nendega ta kõneles ja jutles üksinduses oma karja keskel.

Kaarli oli imelik karjapoiss. Teda ei huvitand palju karjapill või pasun, nagu ei läind talle ka korda naabertalu karjased. Üksinduses kasvand, elas ta omaette isesugust lapseelu, mille võluvald peitus looduses. Ta oli iseäralik. Kui näit. tuul metsapuid painutas ja kõik pää kohal pragises ning läheduses mõni vana puu tugevast tormihoost maha paisati, ei põgenend Kaarli kusagile varju. Võis tundide viisi seista tormise metsa all, unustatud kari ning arutades oma lapsehinge iseäralisi mõtisklusi. Mida mõtles Kaarli? Kes suudab, kes mõistab tungida nii väikese mehe hingekambri! Jmelik elu oli sääl.

Kaarli seisis tihti leinakase all, vaadates, kuidas selle allarippuvad oksad otsekui nutsid ja leinasid, kui tuul neid ühelepoole puhus, ja ta oli kurb. Kas leinakase kohinas kuulis ta viise, mis kõnelesid temale temast endast, tema rõõmuta olevikust ja vanemateta minevikust?

Ta oli tähelepanelik ja mõistis omale ette maalida igasuguseid võrdlusi, esitades sääljuures lõpmata küsimusi, mis kõik nõudsid vastust temalt endalt. Kui ta, tüdinend leinakase vaatlusest, pilgud eemal kasvavale teisele kasele pööras, nägi ta, et see on sootuks teistsugune puu, teistsuguste lehtedega ja teistsuguse koorega. Uhel oli koor helevalge, teisel roostekarva; ühel olid lehed kobaros ja kui tuul neid liiigutas, siis virvendas kask kui järv; teise, noore kase lehed oma siidpehmusega olid jälle üsna isesugused.

Kui päike paistis ja kari rahulikult sõi metsa all, istus ta puudevilus ja vahtis ülesse lehestikku Temä kõrval kasvas tamm, pärn ja saar, kuna eemal tõusis taevasse päratu kõrge kuusik. Kaugemal oli lage sööt veelombikestega keskel, metsa sees. Oli imelik vaadata, kuidas päikesekiired läbi lehtede tungisid alla, iga puu lehestikus erinevalt särades.



Ja ta lapsesilmad nägid seda imelikku sümmetriat...
(vt. lhk. 11.)

Tugev tamm oli kui roomavate usside pesa. Tema oksad looklesid nagu midagi otsivalt kõikjale, kuid nende lehed olid tõsised, tugevad ja tihedad. Pärna lehed olid pehmed ja paitavad, kuna saare lehtedes peitus midagi kavalat ja petlikku. Kaarli ei armastand saart. Ta ronis kõrge pärna okstele ja tundis enese kui kirikus olevat, pää kohal lindude koor. Pärn oli nii tihe, et latva polnud nähagi. Ilus oli ka õhtuämarikus salapärane kuusk, oli ilus iseäranis tema ülemine osa, mis tornina taevasse torkus. Tema tumeroheline värv oli võrratu.

Kaarli armastas looduse kummalist võluvõimu, mis pakkus tema silmale nii palju ilu. Maitses täiel rõõmul oma lapse hingega loodust, ja ta silmad nägid seda imelikku sümmetriat, mis esile tuleb iga taime, iga õie, iga puu ja põõsa lehestikus ja kasvus.

Metsa veeres kasvas noor pedajas. Tema seemne oli siia tuul kandnud nähtavasti mõisa metsast. Kui ta õitses, ei jõudnud Kaarli ära imetleda tema õite ja oksade värvi. Kollakas-pruunid, kohati veel noorusest rohekad õied tumerohelises oksastikus tundusid küünlatena ja tolmasid Kui kartes puule haiget teha, ei söandand ta murda ühegi puu ega põõsa oksa. Temas oli neil tundidel, mil ta viibis metsas, midagi õrna, tütarlapselikku.

Kaarli kasvas nüüdki üksikuna. Perepoeg, kes midagi ei tarvitsend teha, küll käis teda karja juures vaatamas, kuid tema vanemad ei näind seda häälmeelel. Üldse ei tohtind ta palju Kaarliga seltsida, sest arvati, et Kaarli teda rikub. Kuid Kaarli läbi ei võind temale midagi paha sündida. Kaarli kaudu kuulis hellitatud perepoeg imejutte metsaelust ja metsa häältest. Inetu Kaarli oli ilusa hingega ja perepoeg oleks temast võind võtta ainult eeskuju

looduse tundmaõppimisel. Ent Kaarli oli ju ainult karjapoiss-vaenelaps ja sellepärast oli ta ebakohane mängukaaslane. Päälegi oli Kaarli välimuselt ebameeldiv, koguni eemaletõukav temaleivavanema silmis.

Ometi Kaarli peremeeski pidi tunnistama, et poisil on erakordsed vaimuanded. Nähti, et Kaarlit ei huvitand üksi loodus, ta mõistis teha oma kätega puujalgratta, kandle ja palju muid asju, kõike, mida ta aga juhtus huvitavat nägema.

„Poiss tulessi kuuli panna", ütles peremees mõnikord. Ometi ta pikemalt seda küsimust ei kaalund ega saand sõnast teoni.

„Meil omagi poig koolitada", kaalus ta teinekord olukorda.

Ning nii siis sündiski, et perepoeg viidi ühel sügisel vallakooli, kuna Kaarli pidi jääma koju. Tuli viljapeksu aeg, pikad tunnid juhmi köögilambi valgel, linade puhastamine, heinaveod, puuveod, lume „loomine" — igale poole nüüd oli vaja Kaarligi abi, kõnelemata väiksemast tööst, millest ta pidi osa võtma ühes täismeestega. Aastast aastasse ja suvest suvve, talvest talve. Ta sai omaks inimeseks ja Laane pererahva lahutamata liikmeks. Ning mida suuremaks ta kasvas, seda suuremaks kasvasid ka tema kohustused „kasuvanemate" vastu.

Kaarli oli juba suur mees, kui ta viimaks pandi külakooli. Kuid ta sai vaevalt kuu aega käia koolis, kui jäi haigeks. Ta toodi koju tagasi ja, kui ta haiguse üle oli põdend, jäigi koju. Palka talle peaaegu ei maksetud, aasta eest sai ta tasuks ühe hõberubla.

Nii möödusid aastad, üksluised, alati ühesugused, nagu ettekirjutatud korras. Kasvades aga suuremaks, Kaarli muutus põhjalikult. See nagu polnudki enam endine Kaarli, kes pidi olema rahul

kõigega, mis temale pakuti ja anti. Kaarli enam ei unistand ega käind metsi mööda, ta sirgus nooreksmeheks oma uue eluilmaga ja tahtega teenida palju raha. Mõistis äkki kõneleda töötasust ja endale palka nõutada.

Ta oli 16 aastat vana, kui tuli Laanele külaharjukene Ojaveer, kes kauples tühja-tähja asjadega. Neid kandis ta osalt õlal, osalt vedas peravankriga tülikalt enda järele. Tal oli talu ja oma pojale oli ta ostnud teise, kuid veel ei raatsind vanamees loobuda külakaupmehe ametist. Kaarlil oli Ojavere Tõnisega pikem omavaheline kõnelus, mille tagajärg oli see, et Kaarli esines heina ajal palga nõudmisega. Peremees pidas Kaarli juttu naljaks ega vastand temale midagi, teda vaid imestas poisi iseteadlik ülesastumine. Järgmisel hommikul oli Kaarli Laanelt kadund Pärast saadi kuulda, et ta oli läind Ojaveere tallu. Tundis enda maailma lendamiseks elujõulisena, lendaski vanast pesast välja ega tulnud Laanele enne tagasi, kui oli möödund seitse aastat.

Kui Kaarli jälle Laane õue ilmus, oli ta üleeland palju. See polnud enam endine Kaarli See oli noor, elujõuline mees, kes kõneles vanamehe moodi pikaldaselt ja kurgu põhjast. Keegi poleks teda välimuseltki ära tundnud, kui mitte tema kahelihuuled, suur must, harvade juustega pää, mis tema ära andsid. Tuli jõulu ajal ja palkas enda Laanele sulaseks. Aasta pärast lahkus ta siit jälle, kuid tuli järgmisel aastal uuesti tagasi, töötades siin kolm aastat, et hiljem aastaks-paariks veel kord eemalduda Laanelt. Pärast ta ilmus jälle Laanele, millega teda sidusid nooruse mälestused.

Iga järgneva uue aastaga taganes Kaarlist endine poisikesest Kaarli. Ta oli nüüd töömees täis jõudu ja töötahet, seega otsitud sulane. Murdis

tööd teha, ent mõistis ka küsida tasu. Simmanitel ta oli nüüd lõõtsapillimees, pühapäeval käis teiste eeskujul moe pärast kirikuteed, ostes tüdrukutele alevikust kringlid ja kompvekke, ning kabeli-pühadel limonaadi. Tal oli krae kaelas, rinnaesine kuuekrae tagant väljas, kaelaside kõrva kohale viltu vajund, püksiharud millegipärast pleetnõelaga kinni pandud. Külatüdrukud temast palju ei hoolind, kuid Kaarli tundis enese kohuse olevat nendega tegemist teha ja neid lõbustada.

Niisuguseks jäi Orm-Kaarli paljudeks aastateks. Ta teenis endselt talusid ning käis isa Kõlle-Kusta jälgedes Kuramaalgi ära. Säält ta tuli tagasi endise Kaarlina — sama vaesena, samasuguse sulasena, samasuguse tüübina, nagu teda Laane ümbruskonnas nüüd tunti. Oli Orm-Kaarli.

Kaarli oli juba saand umb. 35 aastaseks, kuid lugu ei peetud temast palju kusagil. Tegi tööd, ja see oli ka kõik, mis temast kõneldi hääd. Rääkis nüüd väga vähe inimestega ja naeratas igale kõnelejale imelikult vastu. Nähtavasti olid temas käimas uued seesmised võitlused ja ümberhinnangud, mis kestsid võrdlemisi kaua. See asjaolu viis inimesed Kaarlist vale arvamisele, nii et teda pika pääle hakati pidama vähe puudulikuks.

Kui Kaarlit sel ajajärgul juhuslikult nägin, sattusin minagi temast teistsugusele arvamisele kui see tubli mees seda ära oli teenind. Mõtlesin, Kaarli töötab, elab ka ja kaob kord iseenesele vastust andmata, mispärast ta elab, kellele elab. Kõik ta lapseea anded on neeland igapäine sulaseelu ja kui ta kord sureb, on üks hall külatüüp vähem sellest hädaorust. Hää süda, mis tal rinnus põksub, ei too ka midagi uut tema ellu. Ta vahest võtab kord naise, saab popsnikuks või asub mõisa moonameheks ning omab

palju lapsi ja vähe muret. Hommikul läheb ta juhatatud tööle, laupäeval saab oma palga ja moona ega tarvitse endale kasvatada palju mõtlemisega ja ärevustega halle juukseid. Vanaduses, kui tema lapsed tema eest lähevad tööle, istub ta moonamaja juures oma ukselävel ja vaatab mõttes enese ette, ohates, et kunas lõpevad need vanainimese armetud päevad... Ning siis saabub laupäeva õhtu. Kaarli võtab viha ja veekipi ning, karvane rind pehmele suveõhtule lahti, läheb oma valgetes kalssades teistele järele — saunalaval oma vanu liikmeid „avvutama" ja end suure pühapäeva vastu valmistama. Ja nii ta siis lahkubki kord — kui mitte Punasoo Marina, kes näind palju vaeva ja omad lapsed enne enda otsakest hauda viind, — nii või teisiti, kord pole enam Orm Kaarlit, isata-emata, ilmetut. Kaob ning keegi ei kõnelegi temast enam.

Orm Kaarli ei jäänd siiski Orm-Kaarliks, Küla-Kaarliks. Ootamatult hakkas tõusma tema täht.

3.

Kaarli oli jõudnud 40. eluaastasse, kui ta võttis naise. Kosis Kahru Liine ja asus elama endise „Maru"-kõrtsi maa pääle, Laane peremehe uue elukoha juure. „Kõrtsile" oli jäetud kuus vakamaad maad, kiviprügi, mis ei võind anda äraelamist. Kas Ormist saabki nüüd Naha mõisa moonamees?

Kaarli hakkas lihunikkudele loomi üles ostma. Varsti laiendas ta oma tegevusala ja oli ühel hääl päeval juba linaostja, sääljuures alles lihunikuselliks edasi. Vaiksel ajal kauples ta võiga, kanamunadega ja vähkidega, saates need kaubad abilise kaudu päälinna ja andes ootamatult oma võimetest tunnistuse, mis kõik senistele eeldustele tema isiku kohta tõo-

tas anda päris uue ilme. Nahk-kuub seljas, ta kihutas nüüd oma Lauguga talust tallu ja vallast valda, kuulates kaupa. Rahuldavad pakkumised, millega ta talumeestele esines, sularahas ostuhinna väljamaksmine ja muidu soliid üleastumine ja sõnapidamine võitsid Kaarlile peagi turu. Ning siis hakkas Kaarli iseenese peremeheks, alustades äri omal käel. Kaarli oli kui uus inimene.

Kaarlil ei olnud alul palju raha, kuid pea nähti teda Naha valla kaugemas metsaurkas, pea kihutavat postmaanteil mõisate ja alevite ning linnade poole, pea lehmakarjaga liikuvat raudteejaama. Kõik kaugemad ja lähemad laadakohad ta käis läbi, ostis ja parseldas ka hobuseid nind muretses põllumestele kunstrammu põldude jaoks. Häid linaseemneid võis tema käest alati osta, kui vaja — ka korralikke piimalehmi, kasuvasikaid, põrsaid, isegi hobuserehasid ja vedruäkkeid, mõnikord koguni heeringaid ja silke, mis ta soovikorral tellijale koju kätte toimetas. Hobuserehasid oli tal ikka mitu tükki vana kõrtsi löövi all tagavaraks vaadata soovijaile. Kõneldi koguni, et ta ühele talule viljapeksu garnituuri muretsemisel olnud vahelsobitajaks. Garreth viidud Karjasaarde ja Orm-Kaarli teenind — müüjalt ning ostjalt — hää kopika vaheltraha. Karjasaare Mihklil polnud võimalik kogu ulatuses viljapeksja müüjat rahuldada, ning siin lõi Orm-Kaarli abiks. Varsti olid kogu ümbruskonna peremehed Kaarli võlgnikud. Kaarli oli väsimatu, hoolas, väga ettevõtlik, rikas ja — tark. Igasuguse raha väärtust tundis ta väga hästi, ja pääst-rehkenduses oli ta tugev. Ühesõnaga — Orm-Kaarli polnud enam sugugi Orm-Kaarli. Oli nüüd kõikide poolt lugupeetud härra Orm.

Ta ei läind kunagi oma võlgniku juure, et tema

käest välja pigistada võla arvel midagi jumalamuidu, vaid andis hääd nõu ja mõistis juhtida asja nii, et võlgnik kasulikult oma võla sai likvideerida. Ta näitas, et võlg küll on võõra oma, kuid ei kõnelend kellegile oma vahekordadest võlgade üle kolmandate isikutega, ning see tekitas Kaarli vastu sooja poolehoiu ning usalduse tunde. Perenaisi, ka võlgnikkude naisi, rahuldas ta väikeste kingitustega möödasõidul, lastele tõi kompvekke ja marmelaadi, ning polnud ümbruskonnas kohta, kus poleks nähtud Kaarlis õnnistust. Leidus ka neid, kes Kaarlit püüdsid tüssata ja mehe vähest kirjaoskust kasutasid petmiseks, kuid Kaarli ei pidand viha ja viimaks oli niisugune võlgnik Kaarlilt pea silmavees jälle palumas abi, sest ega Kaarli kellegile kõnelend mehe ülesastumisest tema vastu. Kaarli võttis vana võla tervikuna või osana vastu ning andis mehele andeks tema kelmuse, kuid jäi tema vastu seni jahedaks ja tagasihoidlikuks, kuni nägi, et mees on muutnud meelt. Kohut käis ta harva, kuid kui asi läks niikaugele, siis ta oli alati võidumees. Volinikku ta ei tarvitand, vaid kandis omad seletused ja nõuded loogiliselt ja selgelt ette ning viis kohtukäimise kokkuleppele kohtulaua ees — kohtuniku rõõmuks. Kelle vastu ta halastust ei tunnud, oli — mõisa. Ta ei rääkind midagi halba saksa soost mõisnikkudest, kuid kui ta nendega läks vastamisi, kerkis Kaarli kulm, ja ta silmad välkusid. Tema kahelihuuled siis muutusid veel paksemaks ja suunurgad tõmbusid tal mõrudale ilmele. Niisugusena paistis Orm-Kaarli kohutavanagi. Muide ta oli hää inimene, kes otse otsis mõistlikku läbisaamist kõikidega.

Mehena oli Kaarli oma naisele hää, kuid ei hellitand teda, vaid kõneles temaga arusajaamatuse

korral vaikselt, rahulikult, järelemõtlikult ja peaaegu isalikult. Ta ei erutand end kergesti, sai aga pahaseks, siis ei kõnelend üldse sõnagi, vaid oodates ära, kuni vihatuju jahenes, tegi mõne märke, mis tõi tema vastu haruldase respekti. Liine austas Kaarlit ja oli oma elupõlvega rahul. Kunagi ei otsind Kaarli tema minevikust ebameeldivaid jälgi, küll kõneles pühapäeva õhtuti mõnikord, kuis ta omal ajal peaaegu pidand kosima Tootsi Maali. Maali olnud edev inimene ning valind mehi kaua. Nüüd on ta vanatüdruk. Ega Kaarlil olegi Maalist kahju. Liine on töökas ja hoolas inimene ja mõistab „Maru" kõrtsi nurka hoida korras. Ning tõepoolest, Kaarli ja Liine tuba oli puhas, kummutil valge lina, linal pildid ja lilled ja Kaarli sängi kohal väike seinavaip ja pühakiri: „Sina oled hää karjane".

Kaarli ei olnud päris usklik, kuid kiriku kommetest ja traditsioonidest pidas ta suurt lugu. Ta oleks koguni näind, et teda oleks valitud kiriku vöörmündriks. Õpetajaga armastas ta kõnelda ja kostis temale ikka: „Õige küll!" Kellamehega oli ta ka hääl jalal, kuid köstrit, seda „priileiväsüüjät" ei võind ta silma otsas sallida. Köster oli kunagi tema kohta öelnud halvakspanevalt: „Va' Orm-Kaarli . . ." Pärast oli teda kohtand põllumeeste seltsi näitusel ja ootand, et Kaarli teda teretaks, ent Kaarli leidis, et köster seda millegagi ära pole teenind. „Me köstri või ainult pallu süvvä", tähendas Orm-Kaarli tema kohta, „kausi täis suppi ja paar taldrikku sülti om temäl nigu latsesüük."

Kohaliku kordnikuga oli Kaarlil hää vahekord ja ka mõisa metsaülemat öeldi mõnikord Kaarli juures nähtavat. Ühel talvel ostis ta Naha mõisa metsast metsalangi ning müüs selle kasulikult edasi juut Soloveitsikule, kes oli oma elu aland vaese katuselööjana. Nüüd oli

Solovеitsikul suur lauavabrik ja oma metsamaterjali eksportkontor suuremas linnas. Müües Soloweitsikule oma metsatüki kasulikult edasi, näitas Kaarli, et ta asjatundja on ka metsahindamisel.

Kaarli oli nagu ümber loodud. See ei olnud enam üldse Orm-Kaarli. Ta pilk oli iseteadlik, pää püsti ja rind ees. Kõneles vähe, ent kui midagi ütles, hinnati seda kui mehesõna. Endine Kaarli oli saand Naha valla toekamaks meheks. Pühapäeval ta sõitis uhke täkuga, vedruvankriga kiriku, tolmukuub seljas. Vaid rinnaesine ja kaelaside ei näind tal täiesti omal kohal olevat ka nüüd. Kaarli oli mees, keda kadestati, kuigi temas oli palju vana Ormi iseäraldusi püsima jäänd. Raha ei suutnud siiski Kaarlist teha päriselt härrasmeest. Oma ametit ja kauplemisetuhinat ei jätnud Kaarli maha, vastuoksa, teda näis kogu aeg taga kihutavat mingi jõud veel enam. Kas oli selle põhjuseks väikese Kaarli sündimine, kes oli „nigu oma esä suust sadanu", kahelihuultega ja suure musta pääga? Kes teab. Vanad naised ja eriti Kaarli naiseema armastasid alla kriipsutada isa ja poja sarnasust, ent see Kaarlile ei meeldind. Ta midagi ümises pahuralt omaette ja vastas sarnastel kordadel küsimisega meelitajate aadressil: „Kas kiäki kahtles, et ta minu poig ei ole? Midä tahetas nisukeste juttega nigu ääs tettä?"

Või oli Kaarli kasvava tööisu tõusmise põhjuseks rahaahnus? Kui puhkes ilmasõda, oli Kaarli juba omastkohast jõukas mees. Tal oli kavatsus olnud osta Tartus maja, Perä villakraasimise- ja ketramise- ning värvikoda ja jahuveskit omandada, kuid Liine oli neil puhkudel alati öelnud, et ega midagi eest ei jookse, et viigu ikka rahakene panka hoiule — protsentide pääle. Kaarli ise oli ka samal

arvamisel ning viis kullatüki kullatüki järele Vene renteisse hoiule, sest teati, et „renterein om iks kõige kindlamb paik.“ Nii kuhjus kogu Kaarli raha, ilus penn pikapääle — panka intresse kandma.

Rahvas teadis, et Kaarlil peab olema raha. Kus ta seda hoiab, seda ei teadnud keegi. Ei teadnud seda ka lihunik Lepa sell Saarmas, kes ühel tormisel suveööl, kui vanem müristas ja idataevas välk välgu järele sähvis, mõnikord pilvedest kui tulist kera saates maa pääle, mõnikord põristades ja prahvatades otse vana kõrtsi kohal, et maja seinad värisesid ja aknaruudud tärisesid, „Marul“ öömaja palus. Liine oli emale külla sõitnud. Kaarli pani võõra rehekambri magama.

Südaööl ärkas Kaarli krõbina pääle üles. Ta tegi silmad lahti ja nägi ähmases kambris, välgutule harvenend valgusel musta kogu küürutavat lapse tühja sängi kõrval. Kaarli näitas, nagu norskaks ta edasi. Nägi siis kätt silmade ette pannes läbi sõrmede Saarmast poja sängi kõrvalt hiilivat tema poole, käes lihuniku puss. Saarmas roomas ettevaatlikult kätel, hoides end võimalikult vastu põrandat, Kaarli poole.-Kaarli arvas kuulvat ta erutatud hingamist. Saarmase nägu oli hall, juuksed rippusid tal otsaesisel ning ta ninasõõrmed olid paisund laiaks kui vettjooval lehmal. Kaks silma põlesid noore roimari pääs ja Kaarli arvas juba eemalt tundvat tema tulist hingeõhku. Nuga oli kui habemenuga teravaks ihutud ning Kaarli arvas teadvat, et see kõik on ettekavatsetud toiming. Ent veel enne, kui lihunikupoiss söandas hakata end jalule ajama, kargas Kaarli kui ilves sängist välja ja lõi tugeva rusikahoobiga mehe jõuetuks. Nuga kukkus ehmund Saarmase käest kõlisedes põrandale. Ent siis ta ajas enda järsku istukile ning rabas Kaarli jalga-

dest kinni. Mõlemad mehed rabelesid põrandal, püherdes tolmus. Kaarli ei uskund, et Saarmasel on nii palju jõudu, päältnäha oli ta kuivelik noormees. Ent Saarmas võitles kui lõvi. Veerand tunni pärast Kaarli sidus tal siiski käed-jalad kinni.

„Vaata", ütles Kaarli, kui ta Saarmast tublisti oli manitsend, „võissi su politsei kätte anda. Aga ma tiiä, sul om kah naine ja laits."

Harutas nöörid lahti, upitas Saarmase jalule, kes silmi üles tõsta ei julend, ning tõugates ta üle ukse õue, ütles: „Ole aus, siis saad leibä päälegi."

Saarmas ei kõnelend ka nüüd sõnagi ning varsti võis kuulda tema lahkumist kõrtsi juurest oma kaarikuga.

Lõuna ajal tuli Liine koju. Kaarli ei lausund temale sõnagi sellest, mis oli sündind, ise mõtles: „Tast perätüst nukast piässi iks küll nihkuma liina poole — Liine ja latse peräst."

Enne õhtut tuli Saarmas täiesti ootamatult „Maru" kõrtsi juure tagasi. Tema kõrval istus piinliku näoilmega kordnik. Saarmas süüdistas Ormi tema, Saarmase, tapmise- ja riisumisekatses!

4.

Nii heledalt kui oli ühel päeval tõusnud Kaarli päike, nii tuhmilt ähvardas ta jälle kustuda. Ta oli jälle vaene ja — Orm-Kaarli, tähtsusetu, hall mees, otsekui ülearune. Oli aus ja korralik inimene nüüdki, kuid ilmale polnud teda enam tarvis. Vajab teda vahest veel talunik oma põlluharimisel või heinateol, sõnnikuveol jne., kuna ilma silmas kas teda on enam või ei. Temast vahest veel räägitakse, kahetsetaksegi teda, kuid paljud näitavad ka käega temale: „Näeh, oli Kaarli, tahtis saada meheks, ei saand siiski..."

Kaarli muutus jälle endiseks Kaarliks, käies väliselt hooletult ja vaeselt ringi, tõsine ja vaikne. Ka nüüd kõneles ta vähe, kuid tema juttu jälgisid vähesed. Paljud olid nüüd tema pääle vihasedki, süüdistades kõiges ainult teda, kes oli ümberkaudsetele annud nõu oma raha viia hoiule renteisse. Rentei oli Kaarli ja kõikide teiste raha ära viind Venesse ja kellel oma majapidamist või sularaha kodus enam polnud, too oli nüüd puupaljas.

Nüüd tekkisid rahva sekka jutud, mis elustasid vana küsimust uues valguses. Räägiti, Kaarli olevatki püüdnud surmata Saarmast, tahtes omandada tema raha. Sel teel, alatute võtetega sulasest Kaarli kogundki endale jõukuse. Aga ega ülekohus kotis seisa. Või ausa äriga on keegi saand rikkaks. Kaarli on kelm ja petis ning taevas nuhtles teda ja neid, kes niisuguse mehe nõu võtsid kuulda. Rahva hääl on jumala hääl.

Selliseid jutte enese kohta kuulis Kaarli kõneldavat temale nüüd pea lausa näkku. Mõnikord erutasid teda need valed, kuid aegamööda, mida rohkem ta järele mõtles oma elu üle, seda tuimemaks ta muutus. Pikutas nüüd sageli sängis ning ohkas, pää käte vahel, mõeldes selle raha pääle, mis läind Venemaale. Vahest saab siiski kord jälle renteist kätte, mõtles ta aeg-ajalt, ning ei heitnud päriselt meelt. Et inimesed temast praegu ei hooli, see ei lähegi temale korda. Oma raha tagasi saades ta ostab enesele maja ja jätab Naha-küla nurga maha, jätab need mehed ja naised, kes hoolitsevad ainult oma naha eest ega näe ligimeses kõigepäält kaasinimest tema murede ja rõõmudega, tema mõtete ja tunnetega, tema ilmaga ja unistustega.

Kaarli juuks hakkas omama halli värvingut. Vaatas „Maru“ kõrtsi aknast jumalailma läbi mustade prillide ja nägi kaugel mäe serval meest

kündmas. Adral oli must hobune ees. Kord kaugenes ader ja hobune, siis lähenes too ruun jälle, ikka lähemale „Marule“.

„Selle mure mustaga“, mõtles Kaarli, „viiakse mu Naha kabeli“. . .

Liine ei lausund olukorra kohta pea sõnagi. Tema juba osalt kortsus nägu mööda jooksid tihti pisarad. Ka temal oli kahju omast elust, Kaarlist ja väikesest Kaarlist. Väike Kaarli oli nüüd 12 aastane. Tema koolipanek on katki. Tuleb karja panna. Kurb ja valus. . . Poleks paremaid päevi saand, poleks mõistnud ka neid nii tagasi ihata ja selle all nii kannatada. . .

Kaarli istus kambris akna all ja mõtles. Kuidas see kõik võis tulla ometi? Vene riik oli nii kindel, tema renteid nii kindlad, tema kuld nii kõlisev. Kui ta oleks teadnud kulda hoida! Oleks nüüd rikas mees olnud. Ent ei mõistnud. Oli nii rumal, nii väikese haridusega, ei osand juudina ette näha kõike, sõda, sõja järeldusi ja suurte politikat. Kõik on balti mõisnikkude töö! Sakslased selleks sõda Venemaaga alustasidki, et omandada Eestimaad ja ja tema varandusi. Juba ammu tegid mõisnikud selleks tööd, et Eestit Saksa asumaaks muuta ja „emamaa“ külge liita. Iga verstapost tee ääres kandis Vene võimude silma all Saksa riigi värve, kirikute seinu kaunistasid Saksa riigi värvid, kogu oma raha hoidsid mõisnikud vaid Saksamaa pankades . . . Kui Kaarli ka oleks mõistnud oma raha kindlustada välismaal! Oleks omandand kinnisvaragi, oleks nüüd seegi. Kuid — ei või olla, Venemaa on veel suur ja lai ning rikas, veel ei ole Venemaa löödud lõplikult.

Ent suur ja rikas Venemaa sai siiski lüüa sõjas. Maakond maakonna ja linn linna järele jäi vaen-

lase kätte ning Eestile ikka lähemale tuli sakslane. Pea valdas ta Riia ja varsti kõndisid Eestimaa väljadel Saksa mehed. Kaarli ei saand õigel ajal linna minna ja jäi kõigest ilma, sest rentei viidi ära Vene sisemaale.

Tulid sakslased . . . Kõik ütlesid, et ega raha kuhugile ei jää, mis Venemaale ära viidud, see nõutakse jälle venelaste käest välja. Ega's rahvast riisuda ei või. Ning Kaarli uskus ka ja lootis, kuigi suures rahutuses. Sama aasta sügisel lahkusid okupatsioonivõimud. Tuli enamlaste-aeg . . . Nüüd oli Kaarli viimne lootus oma raha jälle kätte saada kadund päriselt.

Kaarli ellu tuli otsustav ajajärk.

Veel Saksa okupatsiooni ajal oli ta katseid teind jatkata oma tegevust loomade ülesostjana, kuid vona tume viha mõisnikkude ja sakslaste vastu üldse, nähtavasti isa-isadelt päritud joon, keelas tema südametunnistusele asuda Saksa sõjaväevõimudele toiduainete ülesostjaks. Tahtis kaubad toimetada linna, kuid selgus, et sinna ei olnud võimalik toiduaineid saata, sest igal pool valitses saksa kontroll. Kaarli asus jälle oma 6 vakamaad harima ja naabrite põllul töötama. Ta katsus ülespidamist teenida vasikanahkade ülesostmisega, kuid ka taludesse seati saksa kontroll ja keelati talumeestel ilma loata oma taludes enda äranägemise järele toimetamine ja talitamine, nimelt loomade tapmine ja müümine.

Kui Saksa väed kodumaalt lahkusid, oli Orm-Kaarli päriselt vaene mees. Kõik, mis olnud, oli möödund ja läind kui uni ning Kaarli teadis, et uued ajad nii pea ei tule tagasi. Kui tulevad, siis on tema juba vana.

Ning enamlased? Mida sakslane võtmata jättis, seda himustas Venemaalt tulnud „ideeline“ mees.



„Tii tüüd, sis saad leiba päälegi"..
(Vt. lhk. 21.)

Paljud Venest tulijad olid endised Naha elanikud, kes omal ajal põgenesid Venemaale ja nüüd tulid komissaridena ja väepäälikutena tagasi. Nad teadsid iga oma valla mehe seisukorda ja asusid kohe konfiskeerimistele, võõrandamistele ning — veretöödele. Kohalikud ei olnud neile kunagi midagi kurja teind, ent punased arvasid endal õiguse olevat meele tuletada mingisuguseid tühiseid kõnelusi ja haavamisi — vanasti. Algas halastamatu terror.

Kaarli asus enamlastega omas südames vaenujalale, kuid ei avaldand oma meelsust kellelegi. Tema oli vaenulik igasuguse vägivalla vastu, ainult mõisate võõrandamist pidas ta loomulikuks ja tarvilikuks. Mõisad kasutasid suuri maa-alasid, eestlastel aga ei jatkund maad elamiseks; mõisad olid maksuvabad, talude maad rängalt maksustatud; mõisamaad olid vanasti saadud kingituste või vägivalla kaudu ning kõik hädad, mis lasusid rahva õlgadel, läksid välja mõisniku peaajudest. Balti aadli ajud olid kui tuulutamata sängikotid, mida võiski neilt sellepärast mõistlikku oodata. Ent ikka arvasid nad enesel olevat õiguse eestlase üle kohut mõista, temale armulikult seadusi anda ja tema elu oma seisukohalt „kindlustada". Mõisad ära jagada — selle mõttega oli Kaarel täiesti päri. Kuid kes eestlastest rentind või omandand mõisa, sellele jäägu vähemalt üks osa tema maast kätte, ülejäänd võõrandatagu ja makstagu selle eest tasu: eestlased pole midagi saanud ilma tööta, arvas Kaarli.

Varsti ometi ei suutnud Orm end taltsutada kohalikkude kommunistidest võimumeeste ees. Kord — Naha mõisast oli parajasti kaks kuhja heinu varastatud — juhtus Kaarli minema mõisameeste jutule. Soovis, et teda mõisa tööle võetaks. Kaarlit tööle ei võetud, mõisa komitee liikmed vajavat ise

vilja. Vilja ei võivat mõisa aidast võõrastele anda teragi. See vihastas Kaarlit ja ta tähendas: „Neile ei ole muud vaja, kui nüüri puu otsa tõmbamises“. Nende sõnade eest toimetati Kaarli vallamaija, kus istus sõjaväe tribunal.

Kaarli seletas: „Teie sääduse järgi omma kah varguse keeletü, mõisast om kaits kuhja ainu ärä varastedu ja mia ütli, et vargile ei ole muud vaja kui nüür kaala.“

„Kas meie valitsust tunnustad?“ küsis venelane.

„Säädust ja valitsust piäb iks austama ja tema käske täitmä“, kostis Kaarli.

Tai mõisteti vabaks.

5.

Naha rentnikuks oli sel ajal endine Laane peremees, Orm-Kaarli „kasuisa“. Laanele, mida Tõnis Talo perekond juba pool sajandit pidas, jäi poeg Ants, kuna ilma lendasid Kaarli ja Jüri. Jüri oli poissmees, ta oli kihelkonnakooli haridusega, mõistis saksa keelt ja palgati omal ajal Naha mõisa valitsejaks. „Punaste aastate ajal“, Vene-Jaapani sõja päevil, oli Naha omanik sunnitud sõtta minema, ning mõisa renditi välja. Jüri, kes mõisa majapidamist oli tundma õppind, tegi vennale ettepaneku Naha mõisat rentida. Mõisa rentimine oli julge samm, siiski Talo söandas kaks tuhat rublat laenata ning rentiski Naha mõisa 12 aastaks. Ta oli vilund põllumees, mõistis töölistega ümber käia ja oli peagi seisukorra peremees. Esimesel aastal ikaldus tal vili, kuid järgmine tõi võlgade tasumise ja koguni ülejäägi. Naha oli suur mõisa 30 nurmega, pääle selle allusid temale „Papi“ ja „Orase“ karjamõisad ja endise „Maru“ kõrtsi maad. Kahe-

teistkümne aasta pärast oli Talol mõisa inventar täielises korras, mõisa laudas ammusid 80 angleri piimalehma, ning Kaarli Talo ei võind kaevata oma elu üle. Tööd oli palju ja töö oli raske, ent põlvest põlve kestnud põllumehe elu oli rentniku ja tema venna karastand igasuguse raskuse ja ootamatuse vastu. Kui rendiaeg lõppes, pikendati rendilepingut veel kuue aasta pääle, kuni sõjaajad ja üldine korralagedus mõisapidamisest kriipsu läbi tõmbasid. Talod olid ägedad, kuid ausad. Sellepärast neid teeniti häälmeelel, ja kui ka mõni moonamees mõisast lahkus, püüdis ta järgmiseks jüripäevaks saada Nahale tagasi. Siin maksti töö eest hästi ja täpsalt. Töötada tuli varahommikust hilise ööni ning iga töölise sammu jälgis valitseja või rentnik ise, kes ei luband ka enesele pikemat puhkeaega, kui seda võimaldasid söögitunnid töölistele. Kui vennad liiga ägedaks läksid töörahvaga, tuli vahele rentniku naine, kes oli „kuldne inemine“ ja seadis rahu jalule. Ta oli lahke ja vastutulelik kõigile. Mõistis tööliste naistega kõige paremini ümber käia ja kui „peremehi“ kodus polnud, oli mõisa köök täis tööliste naisi ja lapsi. Kes sai äärsaiajahu, kes liha, kes tangu või muud. Oli äärmiselt töökas ja tema hoole all oli suur mõisa kari. Ta oli noorest east saadik väsimatult talus ja mõisas orjand ning, vaatamata ägeda reumatismi pääle, mis teda vaevas, oli kogu majapidamise südameks. Tema õlgadel lasus kõige suurem töö ja tema kaudu voolaski jõukus Talode maija. Ta kartis oma meest ja mehe venda, kannatas ja oli — sõnakuulelik ja hää. Kõik rasked sõnad ja kibeduse neelas ta alla ning vaevalt oleks suutnud Talod mõisat pidada, kui poleks olnud seda naist.

Väsimatu tööga ja töönõudmisega võitsid Ta-

lod varanduse kõrval palju kadestajaid ja vastaseid. Uus aeg, aeg enamlaste oma järskude ümberhinnangutega ja põhjalikult muutund olukorraga lasus sellepärast kõigiti raske koormana ka Talode õlgadele. Vanaaja inimesed, hariduseliselt vähe ütlevad Talod ei mõistnud küllalt sammu pidada ajaga ning sattusid ülepääsemata seisukorda. Neile näis, et „vana“ aeg tuleb tagasi ja kõik on jälle hää. Algavat veretööde ajajärku ei suutnud nad üldse mõista. Mahalaskmisi, tagakiusamist ei tahtnud nad kuidagi võimalikuks pidada. Keda olid nemad oma elupäevil surma saatnud või riisund? Tööd, jah tööd olid nad nõudnud. Kui töölistel on nüüd õigus omandada võõrast vara, omandagu, kuid verd nõuda, peremehe elu kallale tungida, selleks ei olnud neil õigust. Nii mõtlesid Talod ega põgenend kuskile, otsustades tulevikule otse silma vaadata enda rahva keskel.

Talodega mõistis Orm-Kaarli juba lapsest saadik ümber käia ega kartnud neid sugugi, vastuoksa — Orm ja Talod elasid nüüdki hääs läbisaamises Sõnavahetust oli neil olnud mõnigi kord, ent Kaarli lugupidamist Talode vastu see ei kõigutand. Ta oli Talosid teenind, oli näind nende juures häid ja halbu päevi, ning kas ei olnud mitte Talod need, kes laenasid temale omal ajal, hädapäevil, raha ja võimaldasid temale ulualuse „Maru“ kõrtsis? Nägematud paelad ja sidemed köitsid Orm-Kaarlit Talo Kaarliga. Talo mõistis lugu pidada edasipüüdmisest ja edasijõudmisest ning kuigi ta oma otsekohest lugupidamist Ormile avalikult ei väljendand, hoidis Talo tema poole.

Nüüd, raskeil enamluspäevil, oli tema Talode ainus sõber ümbruskonnas. Sellepärast ei rõõmustand viimased vähe nähes ustavat inimest enda lähedal.

Päeval, mil Kaarlit vallamaja juures kimbutati, olid Talod käind enamlaste vallavanema jutul, kes oli neile kinnitand, et nad nüüd tõepoolest on valve all, kuid — kui mõisa-rahval nende vastu midagi ei ole, siis võivad nad ülevõetud mõisas edasi elada ja töötasuks nõuda enesele moona ja korterit.

Koju teel Talod kohtasid Ormi. Kaarli võeti saani, ja koos tõtati Nahale tagasi.

Tükk aega sõideti vaikuses metsa teed all lumiste kuuskede. Kuskil vulises kinnikülmamatu allik. Pehme, kohe lumi tungis saani ja Kaarli jalad jätsid saanijalaste kõrvale tee. Vahel koputas Kaarli jalgu lumest puhtaks ja kohendas oma istet.

„Istu üles poole“, ütles Naha rentnik.

„Ei ole midägi“.

Kooba nurme veeres tuli neile Tinni Peep jalgsi vastu. Mehed pidasid hobuse kinni.

„Mis kuulda om?“ küsis Talo.

„Mis ta om, egä ääd ei ole mittemidägi praegudsel ajal,“ kostis Peep.

„Kas oled iks viil tervüse man? Ega siul iks midägi pellätä ei ole?“

„Ei tiia midägi, näed veli viidi mul ära Võrru.“

„A'a. Vai Piitre neile kah ette putte“.

„Näed . . . Ma ütle, kaege ti ka ette, ennegu ilda ei ole“.

Peep vaatas küsivalt Orm-Kaarli otsa, kuid teades, et see „oma inemine“, lisas juure:

„Kaege ette jah, ti pääle om pallu kaibusi. . .“

„Ei tiiä kas mõisamihe omma kaibaja?“

„Om sääl kõigesugutsit. . . Ega tuu uus vallavanembki kõge paremb miis ei ole.“

„Noh, täl endäl jo talu“, ütles Talo Kaarli.

„Jah, kas sa toda ei tiiä, et Piitre veli om Võrun kommussar? Tiä olli enne Peterburin suur

— — suur — noh, üits ametnik kantselein vai nii."

„Kae tsika", arvas Jüri.

Keegi sõitis eemalt kaks hobust ees, kell aisa küljes.

„Noh, jääme pääle jumalaga!" tegi Peep minekut.

„Jääme sis päälegi."

Talo vaatas taha.

„Na omma me obese, ei tiiä, kos tu tallimiis neidega pidi kihutama?"

„Iks käis vallamaja man", arvas Orm-Kaarli, „ma ütli teile keväjä, et mis te võtate tundmada inemist. Nüüd vedäsite tõse kraami Kangrumõisast Nahale ja kaege nüüd, et ta teile kirstunaglas ei saa. Temä teid ei tuune kah, tiä nägi, et te olete ägedä inemidse ja vai mõistmada midägi rehkendäs."

„Koovitaja om alb miis jah, temä tuu tõiste üleskihutaja omgi. Tuu peris tsiga om temä esä."

„Tii valla!" hüüti sel silmapilgul tagant.

Jüri peatas hobuse.

„Mis sa obestega nii kihutad!?" kurjustas ta.

„Lõvva, vai na enämb siu obese omma. Me obese ja me asi. Küll rahvas tiid, mis ta neidega tege. Käänä tii valla!"

„Kulle, Koovitaja", ütles Talo Kaarli, „ei tiiä viil kon sina üitskõrd endä latva liigutad."

„Kedä sa ähvärdäd? Kas sa arvad, et nüüd valgete valitsus om?"

„Mina tahan kaeda, kuramuse perält," vihastas Jüri, „käi saanist välla! Kaarli, võta obeste ohja endä kätte!"

Orm-Kaarli kargas saanist välja.

„Kulle, Koovitaja", ütles ta, „lase nüüd obestel tassa minnä ja ole hää miis ja mine kodu. Sa näed, et na om iks peremehe obese ja täl om iks nüüd omast loomast kahju. Kui na ka te obese omma,



Peeti jahti inimeste pääle.
(Vt. lhk. 38.)

ärä sis tuupärast neid lahki aja. Kost te sis jälle uusi asemele saate, egä midägi taivast esiendast maha ei sata. Kui esi ei oia, sis midägi ei ole kah.“

„Kae, kos mul opetaja! Sia Orm-Kaarli oledki tuu edimäne marudüür, kes üles tuleb puvva.“

Mehed vahetasid veel mõne sõna, siis kihutas Koovitaja ees minema.

„Rummal inemisetükk ja muud mitte midägi. Midägi parembat ei ole ta nännü ja nüid om nigu'ts luum konagi,“ seletas Orm. „Aga mia ütle teile kah, säändside meistega kaege ette.“

„Siu elu om prõlla kõge paremb, oles sul viil oma raha kotun, kae sis...“

„Egä nä minnugi ei kannata. A'a vast na vaest inemist iks ei putu, võtta ei ole neil miu käest midägi. Mia ole säände samane tüüline nigu niägi,“ kõneles Orm.

Kojujõudes istus Kaarli sängi veerele. Mõtles, vaatas Liinet, kes ketras, vaatas poja poole, kes akna juures seisis ja välja vahtis, ning raputas endamisi pääd.

Teisel päeval ta käis mõisas, kuulas tööliste juttu ja läks õhtupoolikul uuesti mõisa. Läks kohe tahatuppa, teretas ja ütles:

„Ti pääle om kaibus kaibuse järgi sisse antu. Pühäbä tullas teile Võrust perrä, nüüd minge õigel ajal Nahalt ärä.“

Talod vahetasid pilke.

„Kas tõteste vai?“ küsis, Jüri.

„Nii rahvas kõneles“, ütles Kaarli.

„Ah, tuu lori kõik,“ arvas Jüri, „mis na sis iks tegevä? Ei lää me koheki endä varanduse mant...“

Vana-aasta õhtul käis Orm jälle mõisas ja kuulis, et vennad Talod olid mõisa- ja vallameeste poolt siiski viidud Võrru. Ta leidis nutva perenaise eest.

„Kulle, ole n'd öö inemine ja vii neile kaska järgi," palus ta Kaarlit, „nigu na olliva, nii viidi ärä, piaaigu pallalt. Ooda . . . ma tule esi kah üten."

Samal ööl sõitsid kõik koos Nahale tagasi — Kaarli, Jüri, perenaine ja Orm-Kaarli. Jüri ja Kaarli olid püsside vahel Võrru viidud, kuid siin olnud vanglad inimesi täis kiilutud viimse võimaluseni ning enamlased võtnud uut-aastat vastu, pidades püha. „Vangid" kästud vallamaija tagasi viia ning järgmisel päeval Võrru tuua. Ning siis olid kõik — vallamehed ja mõisamehed ning vangid — üle 40 kilomeetri-pikkuse tee Naha vallamajani tagasi sõitnud. Siin oli rentniku naine ober-ostid ja tsaari rublad saand oma mehele sala pihku anda ning siis lepitud valla- ja mõisameestega nii kokku, et vangid ilma vahtideta koju lastud öömajale. Siinsamas tühistand mõisamehed omad kaebused ja seletand, et neil Talode vastu mingit süüdistust ette tuua ei ole. Rõõmsas meeleolus lahkutud vallamajast ja sõidetud Naha härrastemaija tagasi. Ka Orm-Kaarli oli enesega rahul ning kõndis oma kodu läbi öö ja lume.

Ent hommik ei ahetand veel aknasse, kui Kaarli kuulis nõrka koputamist „Maru" kõrtsi uksele. Ta vaatas aknast välja, ei näind aga pimedas midagi. Käsitsi kobades kõndis ta ukse juure ja kuulatas. Väljas ukse taga sosistas keegi: „Kaarli, tii uss valla". Kaarli tundis hääle järele võõra kohe ära.

Veerand tunni pärast sõitsid „Maru" kõrtsi juurest kolm meest pimedasse öhe. Hakkas lund sadama. Orm-Kaarli reel lamasid kaks külmetavat „ürbi" ja kampsoni väel ilma kuubedeta kogu. Kaarli laotas neile oma vana lambanahkse kasuka pääle, ja sõit algas. Kuhu? Kuhu taheti põgeneda ja millisesse paremasse maailma kavatses viia Orm-Kaarli oma „kasuvanembat" ja „kasuvelle"?. . .

Kuu ei paistnud, täht ei sirand, sadas märga lumelörtsi. — —

Tunni aja pärast lõhuti ägedalt „Maru“ kõrtsi ust.

„Kes om?“ küsis külmast ja ehmatusest värisev Orm-Kaarli naine.

„Meie Naha mõisa tribunali liikme. Kas Kaarli om kotun?“

„Ei ta ole viil tullu.“

„Kos ta om?“

„Ta pidi päivä Naha pernäsega Võrru sõitma...“

„Kas ta peräst kodu es tule?

„Es tule.“

„Kas Talo Kaarli ja Jüri omma siin?“

„Ei ole.“

„Kas na siist müüdä es lähä?“

„Ei tiia mia toda.“

Neli mõisa-meest Koovitajaga eesotsas hakkasid vanduma.

„Talose lasti koerestikuga kodu,“ jatkati kõnelust ukse taga. „Mõisa tribunal mõistse na õdagu surmá ja otsust neid viil täämbä üüse viiä Võrru tagasi. Nä aeti üles ja kästi neil sõiduvalmis olla, a'a kui neile perrä minti, nätti, et na oliva läbi akna aida karanuva ja läbi aia juuskma pistnüvä, läbi sügavä lume. Nüid satas paksu lörtsi, jäle omma kinni ja ei näe ilma egä maad.“

„Või taivake“, sosistas Liine.

„Mis sääl viil taivake!“ karjuti. „Talose omma valgekaartlase ja tüürahva vabariigi äraandja. Neide päie iist pakutas kümmetuhat rubla. Oles ma esi vallamaja man üten ollu, ei oles na koheki päsnüvä. Mehe, käändke obese tii pääle.“

„Kos sa tiiad minnä vai otsi“, kuulis Liine sellepääle teise mehe häält, „üle oru vasta mäke niä vana inemise läbi lume es jõvva ote juuske“.

„Na tahtva Tartude pageda, küll ma neid tiiä!“ kuuldus Koovitoja kriiskav hääl.

Veel kuulis Ormi Liine kaugenevatelt regedelt moonakate vandumist, siis pani ta ukse kinni ja lükkas sellele puupööra ette.

Väljas sadas lund. Kuu ei paistnud.

Peeti jahti inimeste pääle.

6.

Kaarli keeras teelt kõrvale. Tuisust ja lumehangedest hoolimata sundis ruuna tagant. Korra siples hobune kaelani sügavas lumes põllukraavi kohal, kuid pidi edasi.

Jüri märkas, et Kaarli oli suunaks võtnud Säre karjamõisa.

„Mis sa sedä tiid sõidad, kohe sa tahad meid viiä?“

„Vii teid Laanele!“..

Laanele? Vahest ongi see õige mõte? Tagasi sünnipaika, sinna, kus esimest korda nägid päikese valgust mõlemad vennad; kus möödus noorus ja esimesed meheaastad, kus...

Pagejate silmade ette kerkisid armsad pildid Laanelt. Raske oli sääl olnud elu, kuid enda päralt ja oma äranägemise järele. Sünnikohta ja lapseea mälestuste maale kutsuvad kõiki hääled inimese hinge sala sügavustest . . .

Oleks nüüd Laanel veel tükikene maad nende päralt ja väikene, väikene saunakene. . . Ei, oleks alles ja puutumata Naha. . .

Kui teaks, kuidas kõik lõpeb, mis tuleb!

„Piä, Kaarli, kohe sa nüid käänäd?“ tõstis Jüri pää üles ning vaatas enda ette pimedusse, püüdes pilguga puurida läbi tuisu.

„Ole nüid rahulik, küll mia vii sinna, kost teid ei mõista otsi üitski moonamiis. Laanel omma te sugulase, ei sinna poole tohi obest ajada, sinna tuldas teile õkva järgi.“

Jõuti välja metsavahelisele teele. Eemalt sõideti vastu.

Talod laskusid pikali ree pääle.

„Mis ti pelgäde, mul om tervüs ää ja käsi om mul kui söönu-tsia jalg — tulgu kes taht. Nuu vast mõne pageja“ . . .

Neile sõitis vastu ree täis punakaartlasi. Kõrvuti jõudes peatasid hobuse.

„Hee, seltsimehed, kuhu see tee viib? Meie oleme ära eksind.

„Ilmjärve mõisa“, kostis Kaarli.

„Sinna meil vaja ongi sõita pursuisid püüdma. Kas kaugel veel on?“

„Kui sõidate läbi mõtsa, sis käändke kurrakätt, sis kui jõvvate verstaposti manu, siis lasete üle nurme talvetiid ja oletegi mõisan“.

„Vai ära karanu vangi oma miu seltsimehe... Vai mia juhatagu neile tiid Ilmjärve Dorchi manu — sõitke Sira rappa, sääl om te asi“, ütles Kaarli, rohkem nagu enesele, kui regi punaväelastega eemaldus, „koe, missuguse eläjä, tüüd ei viisivä endä kotun tetä, sis nüid käivä võõran maakonnan tõisi kimbutaman“ . . .

„Lase sõita Kaarli“, kiirustasid hirmund Talod, „perakõrd käändvä obese ümbre ja tuleva järgi“.

„Kos nä enämb tuleva, me sõidame tast üle järve Koolitare manu. Kes tiid, et olete kõigest säitsme verstä kavven kotust, igaüits arvas, et sõitsede Tartude vai sugulaste manu.“

„Ei tiiä, kas tuu om ää, viimäte saava kuiki teedä.“

„Sõidame sis Mäeotsa palvemaja manu, sääl teil vana tutva. Säält või viimäte edesi sõita, kui midägi ädä om. Kas külm om?... Küll tuiskas ja tormas, mitte ei näe jälgi“...

Viimaks peatus hobune kuskil aia ääres. Oldi Mäeotsa Piitre viljapuu aia ees.

Ärevate aegade tõttu oldi Mäeotsal erksad virguma.

„Kõige paremba meelega võtassi teid, aga ta om käidäv kotus ja mia ei julge vastutada, sõitke tast üle mäe Jaani poole. Kui teile om obest vai raha vaja, sis ma anna õkva.“

Peremees astus ise talli, vahetas Kaarli ruuna oma Kõrvi vastu ning surus lahkujaile sadarublalise pihku, ilma et temalt oleks raha küsitudki.

„Vast tule sääńdsel ajal vaja vai puudus kätte, piäb iks üitstõist avitama“, ütles Piitre.

Talod ei saand tänadagi.

„Meile käi mõnikord inemisi kokku ja ta om iks väega lähikesen teile, pia ei viiä sõna Nahale...“

„Ää küll“, sõnas Kaarli Talode eest, ning sõit jatkus jälle edasi.

Oli juba hommik, kui külmand sõitjad pääsid Mustik-Jaani talli juure, mis asub metsa sees, käidavast teest eemal. Peremees oli õhtul tulnud Nahaliinast ning polnud vähe üllatatud, leides läve tagant Talod.

„Ödagu kõneldi, et olete Võrru viidu, nüüd...“

„Ole nüüd ää miis ja kamanda neile süvvä ja magamise ruum, niä omma surmani väsünüvä. Ja ära n'd sa rumalat tükkü tekü, et sa kellegile puult sõnnagi ütled näide kotsile“, ütles Kaarli, „lasna üits päiv vai nii puhkase, sis ma vii neid edesi“.

„Ega ma teid tarre küll ei või tuvva, ma pane teid sanna, sinna ei ole kellegil asja.“



Talod viidi punaväelaste vahel Võrru.
(Vt. lhk. 44.)

Ning Mustike sauna toodi õled, laotati põrandale laiali ning pandi saunaahi küdema. Paks tihe suits täitis ruumi. . .

„Kui teil midägi vaja om, küll sis Jaan tuu mulle sõna. Ärge muretsege midägi, nii kauga kui mina elä, om teil iks kindla iistkostja. Raha mul teile prõlla anda ei ole, kui vaja tule, sis ma tuu teile."

Vahetati veel mõni sõna, siis istus Orm-Kaarli jälle ree pääle ning sõitis minema. Talod jäid õlgedele lamama ning kurvalt omi mõtisklusi arutama.

„Kae", sosistasid vennad omavahel, üksi jäädes, „kae mis endine kärnätsepäägä karjapoiss tegi. Oh, sa Kaarlikene-mehekene. . ."

Kaarlikene-mehekene ei sõitnud koju. Läks, andis vööra hobuse tagasi ning puhates veidi Mäeotsa Piitre juures, sõitis läbi valla Tartu maanteele. Ei keerand aga otse tee pääle, vaid kihutas tee lähedalt üle kraavide ja kinnikülmand soode ning rabade, kuni jõudis Kurnakese järve kaldale. Siin elas popsina tema naise vend.

„Mis tast ilma asjast iks piäs saama," mõtles, „egä Mustikele neid kiäki ei tohissi teedä otsma minnä. Nii lähikesen Nahale ei või niä tagakiusajate arvaten asudä". .

Talod jäid Mustikele, kavatsedes edasi sõita, kui Orm-Kaarli kodust raha ja isikutunnistused järele toob. Tahtsid siis üle Pikasilla rännata Viljandi poole. Viljandist nad püüaved põgeneda Tallinnasse ning säält vahest välismaalegi kui on võimalik. Ega moonamehed ometi perenaisele midagi ei tee, mis läheb neile korda peremehe naine?

„Oles saanu võtta üten passigi," kurtis Jüri.

Katsusid leida und, ent uni ei tulnud; toit ka ei maitsend alalises ärevas meeleolus. Vaadati vaid kartlikult aknast välja: kui tulevad tagaajad ?!

„Elu me neile ei anna“, sosistas Jüri, kes veel ikka vaimus elas üle oma elu ärevamaid silmapilke — vangistamist ning põgenemist.

Kuidas oli see kõik tulnud?

See oli okupatsiooni ajal, kui Talo Kaarli poeg oli levitand Eesti iseseisvuse manifesti ümbruskonnas ning okupatsioonivõimudele vastu hakand, jättes tähelepanemata saksa väeosa juhtide Steinmülleri ja Güntheri korraldused. Oli ka avalikult vaidlend sakslastega ning nendele kuulutand peatset kadu Eestist. Samal ajal oli hakatud vabariigi organiseerimiseks raha koguma. Talod olid andnud 30.000 rubla, mille vastu hiljem said vabariigi 5-% laenu-võlakohustused. Sellest olid kuulnud kohalikud Naha valla punased ning nüüd Talosid süüdistati pääle muu valgekaardi organiseerimises.

Naha valla popsnikud ja maata-mehed, kellel vennad või sugulased Venemaal, nagu Rihe, Tolga, miilitsamees Lause Värdi, Simpsman, Patim, uus metsnik — pops Soode, uus vallakirjutaja Koorik, ning mõisamehed-moonakad — Koovitaja Kusta, Laasi Siimun, Tetlepi Värdi, Siimus-Eedi, Põldsepp-Alleke, Kaasik-Endel j. t. nõudsid saksa võimude lahkumise järele Talode vangistamist. Kes nendest Talode ägedamad vastased, oli raske arvata. Leidus ka neid, kes ei soovind kellelegi paha, ent võitsid Talode vaenlased. 20.000 rubla ja lisaks veel ühe kuu mõisa piima-raha mõjusid viimaks nii meelitavalt, et vangistatud toodi koju tagasi. Ent seisukord muutus, kui Talod hakkasid järgmisel päeval nõudma nende kohta varem tehtud protokolli hävitamist. Koovitaja, Laasi Siimuni ja Tetlepi õhutusel astus vallanõukogu uuesti kokku, seekord vallamaja juures . . . Samal ööl tuli Kaasik kella kolme paiku Talode magadisruumi ning teatas, et vajab aida

võtit, olevat tarvis anda 'hobustele kaeru, sest vallanõukogu uue otsuse põhjal tulevat „peremiis“ vellega ikkagi veel kord Võrru toimetada.

„Vahi om vällä pantu“, ütles Kaasik-Otto, nüüd muudkui säädke endä rõivile“.

Talo Kaarli vaatas järele ning nägi, et kolme ukse pääl seisis neli valvurit, kõik oma-mõisa endised töölised — Laas, Koovitaja, Põldsepp, Siimus-August, Kaasik-Endel j. t.

Mis teha? Kaarlil kiirelt valmis otsus: läbi akna välja!

„Mina ei tule, mia ole aige, ega nä aiget ärä ei vii“ . . .

„Vellekene, ära usu, tule, minutitki ei tohi aiga viitä.“

Tõmbas endale kohe selga varrastegakoetud kampsoni ja ürbi, sundis sama tegema venda ning avades viljapuuaeda viiva akna, kargas lumme. Jüri ka järgnes. Ärevuses polnud aega järele mõtelda, kus dokumendid, raha, mis sünnib pärast põgenemist perenaisega . . . Läbi sügava lume, luusse lõikav külm saatjaks, hingeldasid alla mõisa järve pääle. Siit keerasid „Maru“ kõrtsi juure: Orm avitagu, tuli Jüri mõttele . . .

Ja Kaarli avitas Talosid, pannes kaalule enda elu...

Nüüd nagu küttide eest peitu pugend metsloomakesed pidid Talod pääd tõstmata asuma omas ulualuses — Mustike sauna suitsus põranda õlgedel. Mis saatus toob? Pääsevad nad Viljandi poole edasi? Kaob enamlaste võim?

7.

Kaarli istus „Maru“ kambri akna ees ja vaatas välja. Kuulatas. Majanurga kõrval hulus tuulehoog, kõleda talvise hommiku kõle tuul.

„Mis te minnu vahite?"

Naine ega poeg ei vastand.

„Sii miu elu om nüüd peris penielu."

„Ei ole ta pallalt siu elu", tähendas Liine.

„Om siul mulle midägi ette eitä?"

„Ei ole, sa teid õigede. . . sia ollid ristiinemine. Ent ku' peräkõrd. . ."

„Otsalaud maha satas?"

Liine ja Kaarli ei kõnelend enam sõnagi.

„Kaege ti, Liine ja poiss", ütles Kaarli pärast lõunaoodet, „et ti minnu poole sõnagagi vällä ei anna. ."

„Kulle, sõidetas. . ."

Kaarli vaatas aknast välja.

Va' Koovitaja om üte rii pääl."

Vähe aja pärast astuski noor moonamees Koovitaja tuppa. Oli härmatund ja härmatis kattis ka kroonupüssi, millele toetus.

„Mis sa nii ümbresõidad?" küsis Kaarli. „Koe, misuke sul obene om, ärä obest ärä külmetä."

„Ärä pelgä, tuu ei putu suku sulle. Kurat, aja nigu peni ringi! . . "

Koovitaja järele astusid veel neli mõisa-meest tuppa, seljas karraks külmand kasukad. Nad kompsisid jalgu vastu põrandat, lüües saabastelt lund maha ja püüdsid teha kätele sooja.

„Pagesiva onte, kuradi eng, ärä," ütles vana Koovitaja, „miä ei saa aru, nigu maa alla kattevä. Kihutime puul Tartu tiid ärä, kõik neide tutvide ja sugulaste taluse omma läbi sõidetu."

„Ossa pimme kui külm ilm", ütles Karm-Aadu, „kas lämmit tiid vai midägi süvvä om?"

„Mine kae, Liine, kas saad midägi", käskis Kaarli.

Liine tõi varsti aurava hernesupi lauale ning

mehed, pühkides vurrud jäätisest puhtaks, istusid nagu oma lauda ja tegid kausi kohe tühjaks.

Kaarlile kõneldi üksikasjaliselt Talode pagemisest mõisa viljapuuaia kaudu, nende tagaajamisest jne.

„Kui me nä kätte saame, sis. . ."

„Midä neile süis pandas?" küsis Liine.

„Nä omma rahva vereimejä ja valgekaardlase."

„Kae, kui võim neide käen olessi, siis lasessi niä meid üles puvva", ütles teine mõisamees.

„Kedä omma Talose konagi puvva lasknuva? Niä omma mõlemba vana mehe, ligi säitsmekümne aastadse, niä ei jõvva enämb püssigi tõsta, mis valgekaardlase niä omma! Igaüits püid kaitsa endä varandust, midä tä eluaig om korjanu ja kogunu oma vaivaga," arvas Kaarli.

„Nimä omma elupäiva tõiste igi joonuva."

„Nimä omma tüüd tennüvä latsest saadik nigu me kõik, niä ei ole Saksa suust ja niä omma teile tüüd ja leibä annuva ja teile ausade masnuva. Tiinmä oles pidänü te neid vai tõisi. Ja sii varandus, mis mõisan om, ei jää ka teile. Egä neide varandus tuuperäst, et ta ärä võetas, ei saa teile perisomanduses. Te olete rumala ja ei saa asjast aru."

„Melles me aru ei saa, küll saame", ütles Laasi Siimun, „mõisa varandus jääs meile kommuuna pääle."

„Midägi ei jää teile. Siiamaani ollite mõisa moonamehe, nüüd jääte riigimoonameistes, nii pallakeke om tada vahet."

„Noh, sis võetas iks peremehe varandus ärä."

„Jah, ja perijile ei anda kah midägi."

„Te ei tohi ilma lubata midägi mõisast ärä äävitädä egä ärä lahku, kui te sedä tiiti, sis vastutate Võru liina tribunali iin ja kaege sis, et teid

saina viirde ei säetä. Mia tiia küll ja ole kuulu midä tetäs Vennemaal."

„Pia lõvva, Kaarli", ütles Koovitaja, „mia näe, sia esi kah oled valgekaardlane, kae ette, Kaarli, sia oled joba rahvast küllalt nüürnü."

„Mia ei ole kedägi nüürnü, ku' ma vanast mõne kopka tiinse, sis tiinse ma taluperemeiste käest, teil ei ole mulle midägi müvvä ollu. Peremehe omma siu arvaten kah valgekaardlase, egä mia sis jo tüürahvale konagi liiga tennü ei ole."

„Tiä avit mulle lehmä osta, tiä om õige miis jah, mis te Kaarlit kiusade", ütles Kõo Juulus.

„Noh, sia kah oled tu püstü tõbras", tähendas noor Koovitaja Juulusele. „Sia, Juulus, oled tuu edimäne saksa põlvekaapja."

„Kulle, Koovitaja". tähendas Kaarli üles tõustes, „sia oled Talo man tiinnü pallalt suvi aiga, ei ole temä man puult aastatki ollu, siul ei ole õigust Talo üle kohtumõistja olla. Kelle sa arvad õge endä olev? Ku' piässi tõne valitsus tulema, mis siust sis saa!"

„Kedä sa irmutad valgekaardiga!"

„Mia ei irmuta kedägi, mia ütle, tuletage miilde, kus minevätalvel kah ti valitsus olli ja kus ta sis nigu luvvaga ärä pühiti, kui tulliva sakslase. Mia ole kuulu, englüse laiva ollev joba Tallna sadaman. Mehe, kaege ette, mia ütle ää peräst. Olgu määnne valitsus taht, ärge ti ennast liigutage. Kui om tüürahva valitsus, olgu, tiime sis kõik endäle tüüd ja ärme jätame ka valitsuse käske täitmädä, a'a veretüüd küll ärme teeme. Tekü valitsus, mis ta tegi, tuu om temä asi ja temä vastutus. Uutke, mis tast ilma-asjast kõgest saa."

„Sia oled, kurat, Kaarli, akitaadre."

„Sia ei tiiä esigi, mis sa kõnelad, vallamaja

man oled kuulu tolle sõna agitaator ja nüid kõrdad. Oled porirummal inemine ja muud midägi."

Mehed hakkasid saama vihaseks.

„Ütle, kurat, kes om porirummal inemine!"

„Ärä tüki, Koovitaja, tülli", vastas Kaarli, „sia oled nigu maru-peni, kes igä asja puredä taht."

„Esi oled sa maru peni, kae, kurat, ma või su maha laske!" karjus Koovitaja, haarates püssi.

„Oh, Kaarli, sa oled kah", segas end ehmund Liine vahele, „lase n'd olla, mis sul vaja om nii pallu kõnelda."

Võttis Kaarli käest kinni ja tõmbas ta kapi poole.

„Mehe, jätke järgi", ütles ka Koovitajale ja teistele.

„Kasi, Liine, iist ärä, ma taha kaeda", karjus Koovitaja, „kae, Talode jäle tulliva siia ti maja manu."

Liine kahvatas.

„Koovitaja, ärä võlsi!" tõttas Kaarli kohe vastama: „Ja ku' na ka tulliva, mis tuu putus mulle!"

„Ütle, kos sa eiläne üü ollid?"

„Mis miu kubijas sia oled, et ma sulle aru piä andma? Käisi naisevelle puul ja tõi endäle põrsa, mine kae kui taht."

„Vai talvel tõi ta endäle põrsa, kulge mehe!" hõiskas Koovitaja. „Ütle kohe sa Talo Jüri ja Kaarli viisid?"

„Saa aru, et tuu om tapetu põrss."

„Peräkõrd sai ta põrsa mõisast?"

„Ei, mõisa-põrsa omma kõik alale", ütles Karm-Aadu, „põrsa võise tä endäle küll tuvva, et jälgi kinni ajada, a'a peremehe om ta paotanu."

„Ja-jah", sähvas Kaarli, „vai sia, kangrukene, Karm-Aadu, kah siin oled! Kuis sia oma ädälidse tervüsega külmä kätte julessid tulla? Sia ei ole kellegile tüüd tennü, oled taren ommi tsuuge kui-

vatanu, jalgu avvutanu ja kangid kudanu ja vai siu emä pernäse käest veidü liha ja jahu om saanu, mis sul kah üteldä piässi olema Talode vastu?" Kas siul äbi ei ole? Vai ole mia sulle ette putnu? Mia ei ole kedagi paotanu."

„Täämbä omgu kuulse", jatkas Kaarli, „et peremiis ja valitseja omma ärä pagenuva ja et na olliva surma mõistetu. Ärge teke nii, ärge olge nii tormitse, minge, kullelge, mis Nahaliinan kõneldas..."

„Sa käisid Nahaliinan, oodad valgetkaardi?..."

„Kas te toda ei tiiä, et mu naisevelle sann om Kurnakese järve veeren?"

„Ah, mehe, mis te mässäde", ütles Kõo Juulus, „tulge, lääme ära kodu. Mia ei jõvva siin ära uuta, mis te jagelede ja nägelede. Mia arva kah, et Kaarli süidi ei ole. Üttegi jälge es tule siiä, jäle olliva kinni sadanu ja pimesi es ole midägi nätä. Kõnelge iks õigust, mehe, mis te kiusade tõist."

Võttis Koovitaja püssi ning avas ukse.

„Noh, kas tulete vai ei tule, mia sõida minemä?"

„Piä'nd piä, Juulus", hõikas Koovitaja, lõi siis aga käega.

Mõisa-meeste salk läks kolistades toast välja. Kaarli ohkas kergendatult.

8.

„Küll omma alva inemise", ütles Liine, „ja küll om irmus aig, nüid piäb peris vakka olema. Kui meile Koovitajast alba tule..."

„Perätü inemine om, jonn ja kiusas kõigiga, tiiäd esigi, vai ta tõste moonakeistegagi läbi saa, kiäki ei kannata tedä, muudkui tülitses ja võtt naise ja lastega, pess tõisi, kui om ärä joonu ja pess ka selge päägä. Inemiste sekkä om tiä nigu ull valla

lastu. A'a kas me tedä peäme pelgämä! Paremb küll, kui temäga tegemist ei olessi. Kui minnu kotun ei ole ja kui ta piässi tulema, sis püvvä tälle süvvä anda, kui ta küsüs."

„Tälle piässi viina kotun oitma?.."

„Sis ta lätt peris marru ja muial ei saisagi kui meil, sis ei jõvva enämb temä tahtmist täitä."

Vastu õhtut läks Kaarli mõisa. Leidis mõisarahva karjalauda juures nõu pidamas. Arutati kui palju lehmi tuleks ära müüa lihunikule. Koovitaja leidis, et loomatoitu on vähe, kari on liiga suur. Tuleks müüa 10—12 lehma, raha saab tööliste vahel ära jaotatud.

„Ei, mehed", seletas perenaine, kes oli valitud karja-virtinaks, „kui me karja ära müime, siis ei ole sissetulekut enämb kostki. Nüüd saate piimä ja raha, loomatoitu om ülearugi. Piäb iks ette mõtlema ja nägemä, kost ommen sissetulekut saia. Kui täämbä kõik ärä äävitäme, oleme ommen nällän. Prõlla ei tohi üttegi lehmä müvvä."

„Pernäse juttu ei tohi kullelda", karjusid mõned naised, kuid suur osa meestest ja naistest leidis õige olevat karja mitte müüa. Nii jäigi.

„Mis su näol viga om?" küsis Kaarli perenaiselt, kui nad kahekesi härrastemaja poole kõndisid, „kas maha oled sadanu vai om kiäki löönü?"

Perenaine püüdis nägu kinni katta.

„Nii omma jäle, mis Koovitaja poig ja Lause ommi ruskidega siiä jätsevä, kui löidsevä, et Jürri ja Kaarlit enämb taren ei ole..."

„Ah, te tõpra."

„Mis na ote nii vihatse piässi olema, peremiis om äkiline, aga muid vikku ma täl ollev ei tiiä. Noh, varandus —tuu om nüüd joba neide oma..."

„Niä pelgäse, vast tule peremiis tagasi ja vast and valitsus tälle oma osa tagasi."

„Tiä om kah eluaig tüüd tennü."

„Ma tiiä, mia tiiä."

Kui päriselt pimedaks läks, võttis Kaarli Talode tuhkrunahksed kasukad ning kõndides koju rakendas oma Juku ree ette.

„Ma vii neile kaska järgi", ütles ta Liinele, „kui küsütäs, siis ütle, et ta läits Tartude kullema turuindu. Ärä pelgä midägi."

Kolmanda päeva hommikul tuli Kaarli koju tagasi.

„Ei ole ääd kuulda, enambläse omma Tallna lähikeste jõudnuva."

Ta käis jälle Naha mõisas ja nägi, et pool mõisa rahvast peab joomapidu. Koovitaja oli hakand rukkijahudest ajama „omakeedetüt"...

„Mehe", ütles Kaarli vanale Koovitajale, „kui valitsus sellest teedä saa, sis ei ole ääd, viinaajamine om surmanuhtlusega keeletü."

„Ärä a'a lorri, Kaarli, kestu saa miule midagi tetä?"

„Egä mia kaibama ei lää, kaege enne esi ette endäle, küll ülesandjat om."

Teel härrastemaija nägi noort Koovitajat, kes talle, lahutamata püss käes, vastu vaarus.

„A'a peremehe paotaja tule", lällutas ta, „saisa paigal, ma lase su maha."

„Mine maka endä vällä", vastas Kaarli.

Koovitaja sajatas ning tegi ähvardava liigutuse, kuid kaotades tasakaalu kukkus lumme.

Viis päeva hiljem oli mõisa aidast moona andmine. Kaarli, saades teada sellest, võttis koti kaasa ja läks ka leivajahu järele. Anti temalegi, kuid mitte sel määral, nagu Kaarli soovis. Teiste norm

oli märksa suurem ning — tasuta, kana Kaarli pidi maksma kallist raha.

„Te ei ole kellegi õige villändja“, kaotas Kaarli korraga oma rahu, „kui perisperemiis kodu tule, sis ei ole üttegi ülekohust, uutke, aig om lähikesen.“ Nagu oleks kuuma vett visatud näkku, nii lõkendasid äkki mitmed moonakad. Kohe haarati tema jahukott ning tühjendati see ära.

„Kuradi piion“, karjuti segamini, „Talode ahukaat, kae tribunali ette viiä va' paotaja.“

Kaarli sai aru, et oli läind liiale ning lahkus õigel ajal aida juurest. Mõned järgnesid talle vihastena, kuid Kaarli oli juba astund mõisa kööki. Köök oli tühi. Kogu mõisa naispere valmistas end simmani vastu.

Kaarli astus „taadetarre“.

„Kos rehepessükatla manumeetre om?“ küsis, „niä tahtva villä jahvatama nakata, viinast tullev puudus. Jüri ütles, et ma manumeetre ära viskasi, mul läits sii meelest ennempide üteldä.“

„Aga ku' na nõudma nakkasse?“

„Sis ütle, et na omma enne ärä pagemist ärä pannuva.“

„Kohe sa tahad tedä visata?“

Kaarli mõtles vähe järele.

„Küll ma tiiä, ma viska ta sääändsede paika, kost tedä kiäki ei tiiä otsi ja kohe tälle järgi kah ei mindä.“

Perenaine sai aru ning vastas: „Ää küll. Tuu om ää nõu küll, sis naa ei saa jahvatada ja masinat käimä panna.“

„Kas na omma vaskit tapnuva vai?“ küsis Kaarli, vaikuse järele.

„Jah, kaits kasuvaskat ja nuumtsiga tapeti pidu

jaoss ärä. Tahtseva ütte lehmä kah ärä tappa, ma sai siski minnä vahele."

„Simmannitagu päälegi, nii pallakese om neilgi tada rõõmuaiga."

„Kas om midägi kuulda?"

„Ei ole, ma niisama ütle õnnegi."

„Ei, sa oled iks midägi kuulu?"

„Ojoh, ei ole. A'a kavvas nüid sääne aig om, ta ei või jo pikält minnä, joba tiid nigu rahvas kõnelda, et vereva taganeva."

9.

Talod ei saand enam aru kaua nad juba viibivad Mustike saunas. Päevad lühikesed kadusid päevade järele, valgusele järgnes ikka pikk painav öö. Näis, päeva nagu polnudki olemas. Kõik oli lootusetu-must ja murelik, väljavaateid mingisuguseid. Tuld ei juletud ka süüdata.

Kui ühel ööl viimaks sauna ukse taga kolistati, kargasid vennad ühel ajal jalule. Jüri haaras kirve, Kaarli otsis ahjuroobi!

„Mia ole — Kaarli"...

„Kas ütsindä?"

„Laske, laske sisse".

Talodele näis Kaarli sisseastudes nagu paistaks korraga päike südaööl sauna, nii rõõmustasid.

„Nüid ruttu edesi, ilma aiga viitmada. Minnu vist iilitäs."

Kuni Talod riietusid, otsis Kaarli oma tasku sügavustest 40.000 rubla.

„Nii pallakese sai pernäne rutuga anda. Täl om raha ärä käkitü."

Tutvustas lühidalt, mis vahepääl mõisas sündind.

„Nüid ma vii teid Raudsepale. Tuu om tõsen

vallan ja sääl võite jälle veidike aiga olla, seeni kui vast midägi nakas selguma."

Oli kuupaistene öö. Külm.

Sõideti üle Harimäe. Mustikmäe all, Laane piirides, vaatas Orm — keegi ratsanik sõitis vastu. Pikka-pikka astus vana hobune, seljas tume kogu. Kaarlit läbistas ootamatult hirm tundmatu ratsaniku ees."

„Kaege, mäände miis", sositas ta Talo Kaarlile. „Nigu surmavari."

Talo Kaarli vaatas üles.

„Kes? Kost puult ta tule?"

„Kas sa sis ei näe?" ütles Jüri.

„Mia ei näe midägi," vastas vend ning viskus tagasi ree pääle.

Jüri vaatas veel korra vastutulijale otse näkku, laskus siis ka kohe pikali. Vaid Orm-Kaarli ei liigutand ennast. Vööras peatas hobuse ning laskis reel mööduda. Kaarli nägi väga tuttavat ja ometi tundmatut nägu. Kuskil oli ta teda näind juba korduvalt, ent kus? Kes oli see? Vaatas Kaarlile tungivalt silma. Kõhn, kitsas nägu, kinnipigistatud huuled, kummaline pilk. . .

Kus, kus ometi Kaarli oli näind seda tundmatut?

Vööras teda teretas. Kaarli nägi süsimusta pääd ja kuuvalgel kirgavaid silmi surnukollases näos. Kaarli võttis tervituse vastu.

Korraga Kaarli ehmus. Ikka näeb ta seda tundmatut, kui teda varitseb hädaoht! Oli laps, kui pidi uppuma Laane järve. Siis oli enne vee alla vajumist näind enda üle kummarduvat seda tundmatut. Kuid peremees oli tema päästnud . . . Või kuidas oli see? Nägi ta tõesti tolkorral seda tundmatut? Vahest ta haiglaselt praegu nii mõtleb ja endale ette kujutab . . . Kuid selgesti ta nüüd mäles-

tas, kuidas pidi kannatada saama kivilõhkumisel Kuramaal: kui pani põlema süütenööri, nägi äkki enda kõrval tundmatut. Ning siis oli ta vaevaltvaevalt pääsend varju lõhkeva kivi eest. Ning kolmas kord, kui lihuniku sell — — Ja veel kord oli ta teda näind, — kui parandas Rõngu kiriku katust. Too oli ammu. All telingite juures oli äkki seisnud jälle see mees ning — vaata, telingid olid murdund. Poleks ta saand haarata katuse torni ümber heidetud köiest kinni, oleks tema elupäevad olnud loetud. „Hoiataja, saatus või mis see niisugune on? Ta oli teda näind ikka üksi, ent nüüd nägi teda ka Talo Jüri. . .

Korra aga nägi ta teda veel, kuid siis ei juhtund midagi.

Ei, mis see on? Seda inimest näeb ta siiski esimest korda. Tuttav nägu ju on, ent uskuda midagi seesugust — — Nägi ta tõesti kivilõhkumisel tundmatut? Ettekujutus, vaid ettekujutus!

Vahest jälle ettekujutus ka praegusel hetkel?

Ah, tühi kõik!

Kaarli siiski vaatas veel korraks tagasi. Tundmatu vaatas vastu, keeras oma hobuse ümber ning hakkas aeglasel sammul järele sõitma. Kaarli andis ruunale piitsa. Tundmatu kiirustas ka sõidusammu. Peatus Kaarli hobune, nii järgnes peatus ka tundmatu poolt. Kaarli tundis, et tal juuksed pääs liiguvad.

Jõudsid Mustikmäe harja. Kuu paistis selgelt. Ning paistis ka Laane talu vana põlise tamme tagant mäekingult. Kaarli kasvamispaik, Talode sünnikoht . . .

„Kao, mis sa tahad siist?“ küsis Kaarli, pöörates tundmatu poole. Ta häälgi värises äkilisest ärevusest. Ent — kedagi polnud enam näha ree taga.



Kaarli võttis tundmatu tervituse vastu.
(Vt. lhk. 55)

Kaarli kohkus veel enam.

„Mis om?“ küsis Talo Kaarli ringi vaadates, „üttegi enge ei ole kossegil.“

„Olli, olli“, kinnitas Jüri, „ta vast käändse Mustikmäe mõtsa.“

Orm-Kaarli tahtis veenduda, kuhu jäi võõras.

„Vastu mäkke läbi paksu mõtsa om rasse obesega sõita. Kaeme, vast ta jäi mäe varju. Mis tä meid luuras!“

„Mis me täst kaeme, mõni obesevaras vai kes säände üüulkja kommunist om!“ arvas Jüri.

Nad siiski keerasid hobuse ümber ning vaatasid tuldud tee poole tagasi. Oli näha, kuidas sõitis eemale üksik ratsanik.

„Noh, kas näed!“

„Teil nooremba silmä, te näete“, vastas Talo Kaarli.

„Ah, lase sõita!“ hüüdis korraga Jüri. „Kui ta olli mõni tutva miis, siis olli väega alvaste, et ta vasta johtusi, kui ta aga meid ei tunne, sis ei ole ädä midägi.“

Ent Kaarli ei suutnud tükil ajal maha suruda teda haarand kummalist ärevust. Pagan teab, mis see kõik tähendab?

„Muidugi olli mõni tutva miis ja muud midägi. Mingu omma-tiid, mis meile lätt kõrda üits tiikäijä!?“

„Tiikäijä? Seda oleme meie,“ ütles Orm-Kaarli.

„Tuu miis iks tundse meid, mis ta meile muidu järgi sõitse,“ alustas tüki aja järele Jüri jälle juttu tundmatust.

„Tundku kui taht, mis tä meile iks tetä saa?“ Kaarli oli juba „ärä panevunu“.

„Ei, ärä käänä Laanele, kui ta olli mõni kommunist, sis saat ta meile vainlase jälgi pääle, sõida pääle Raudsepale,“ käskis Jüri.

Kaarli tegi nii. Sõitsid Pardsi mäest alla,

jättes emale — Laane. Öised rändurid vaikisid, kuid oli kindel, et neist igaüks mõtles — kas Laanet?

„Kui ma tan Laanel olli," ütles Talo Kaarli," tulli ma läbi talle mõtsa väikse pojaga kodu. Me käisime Sangasten. Meile tulli järgi Tammemägi, suur obesevaras. Tulli kõik aig sammu järgi, aga midägi es tii. Peräst sai tõsest aus ineminegi ja es ole midägi, mis tühja viil mõtlete. Kõnela nüid, Kaarli, kas om midägi ka miu pojast kuulda?"

„Kui ta nüid Tartun ennäst mõist enämblästest kõrvale oita, siis ei ole täl midägi vika. Moonamehe es tiivä tälle midägi, andseva viil obese Nahatiina sõidus, et mingu enne mõisast ärä. Egä tiä kuiki moonameistele ette putnu ei ole, nii pallu neil arusaamist olli. Aga nüid ma kuuli küll, et kui tiä tagasi tule, sis na tapva tiä kah ärä. Otsus om joba tettü. Vast nakas viimäte moonameistelt perändüst nõudma!?"

Kaarli kõneles veel üksikasjaliselt Naha sündmustest.

„Pernäsekene kannatas küll väega. Egä muud ei ole, nä tükvä väegä tedä pesmä: Ütle, kohe nä pagesivä, ütle, kos pagesi peremiis ja valitsejä?... Ütle, kui sa ei tiiä!"

„Mis Manniga om?"

„Kulle, teda tahetavat ka ärä Võrru viiä. Virtin oitvet peremehe poole"...

Hobune sõrkis, lumi krudises reejalaste all ning sõitjad jutlesid tasa.

„Ma es saa teile viil kaskit järgi tuvva, küll ma edespidi tuu nuu kah. Kui nä vahepääl minnu enne kimbutama ei nakka. Minu pääle omma nüid moonamehe väega vihatse."

„Kui sa kodu lähäd, vast taht pernäne meid kaema tulla"...

„Kossa, sõke, sis om ütekõrraga kõik otsan, tedä peetäs jo silman, ei või tiiä liiku kotust. Ja kui ta ärä sõit, sis kandas kõik te varandus lajale ja tapetas kari kah maha vai müvväs ärä. Joba prõlla käi Koovitaja pernäse manu, et mingu ärä esä manu"...

„Ei tohi pernäne koheki minnä, ütle tälle, et tä jääs sinnä."

„Jah, kui ta jõud vasta panda. Elu om mõisan nigu põrgu. Ei ole sääl enämb üttegi kõrdä egä olekut. Pernäne om jäänü nigu surmavari tolle alatidse irmu all. Punakaardlasi käi ka iks mõisade ja ma näe, et pernäne ei jõvva ärä ikke. Egäs nä ei ole inemise, nüid om säände muud, et iks lüvväs, olgu naisterahvas vai kiä taht. Tiä piässi jo küll õiguse perrä mõisast ärä tulemä, muidu lätt tiä auda. Säände elu tapp igaüte ärä."

Kõneledes ja arutades kodu sündmusi jõuti tähelepanematult Raudsepale.

Kaarli koputas ettevaatlikult talu aknale, et pererahvast mitte asjata ehmatada. Siiski tekitas Talode saabumine suure ärevuse. Peremees Inselberg käis nõutult tuba mööda ringi.

„Kui teid siist löidäs, sis tapetas me kah ärä."

Siiski andis viimaks järele.

„Egä sis teid tapalavale ei või saata. Tulgu, mis tule, ma pane tei dalla sanna manu. Minu perekond ei lausu sõnnagi kes sääl om vai kedä sääl ei ole. Söögi lase ma teile viia üüse, päivä vast ei ole ää."

Ning Talod asusid jälle sauna elama.

Nädala päevad möödusid nendele enam-vähem rahulikult, välja arvatud mõned üksikud tunnid, mil tallu sõitis Inselbergide tuttavaid ja sugulasi.

Korra juhtus keegi külahulkur mööduma talu saunast ning kuuldes seest inmeste hääli, vaatas läbi akna sisse. Nägi võõraid inimesi.

Sama päeva õhtupoolikul astus Inselberg ise sauna.

„Ma lassi obese ette panda, kiäki om teid nännu sannan, ei teedä, kes te olete, aga ma kuuuli täämba vallamaja man, et üüse ollev minu talun läbiotsmine . . ."

Ning peremehel oli õigus: vaevalt said Talod Raudsepalt edasi sõita Mägiste poole, kui talu õue kihutasid punaväelased . . .

Talod jõudsid sugulaste juure Prinki ning peatusid siin käidava tee ääres — kolm nädalat. Orm-Kaarlit nad enam ei näind. Oli sõitnud Pringi lähedale, kuid kohates teel Pringi Ludi, oli andnud mõisast toodud kasukad ja isikutunnistused tema kätte. Talod said perenaiselt mõnerealise kirja, ja see oli kõik, mis kuuldus Naha poolt. Orm-Kaarli sõitis koju tagasi ning Talod jäid ootama, mis toob neile tulevik. Mitmesuguste märkide järele võis arvata, et hakkab sündima midagi erakordset.

Pringist hakkas mööda sõitma suuri sõjaväe osi. Ühed nendest korraldasid Talode varjajate juures läbiotsimise, nõudes relvasid. Talodelt isikutunnistusi ei küsitud.

Järgmisel hommikul rääkisid möödasõitvad punased avalikult, et nad taganevad. Viimane asjaolu aga polnudki enam saladus: võis kuulda mitte ainult kahurpauke Tartu poolt, vaid eemalt kajas juba ka kuulipildujate pragin.

Suuremalt kui kunagi varem erutatud Talod ei suutnud enam kuidagi varjata oma rõõmu, mis liiga silma torkas punaväelastele, kes endises kõrtsi kohas käisid end soendamas. Lõpuks väike vahejuhtumine, ning Talod pidid tahes-tahtmatult Pringist lahkuma. Nimelt oli ära eksind punaväelane üksikult sattund kõrtsi ning siin oli vihane Talo Kaarli ootamatult

kasutand juhust, andes ukse vahele lükatud venelasele hoobi hoobi järele kaelasoontele . . .

„Kas sa saad mõistlikus inimeses vai ei, kas sa saad oma kodumaale! Mis asja sul om tan vööral maal!“

Talo oli vanamees, kuid noor poisikene tema ees oli löönd rängalt kohkuma. Kui kommunist ukse vahelt vabanes ja Keeni poole sõitis, oli Kaarlile selge, et nüüd minutikski ei tohi paigale jääda.

Valge rakendati kohe Talo vennatütre ree ette ning, hobuse-tekid üle pää, nii sõideti — otse taganevatele enamlastele vastu! Täiesti takistamatult lasti meestel sõita oma teed ning kellegilt räpase hobuse-teki all pikutajalt ei küsitud päritolu ega isikutunnistust! Paar kilomeetrit venis punaste taganev vägi Puka poolt põgenejaile vastu, siis oligi sõjaliinist läbi sõidetud.

Peatuti Talode vanema venna talu metsas. Kuna metsa tagant ootamatult kuuldus äge püssilask, lõid Talod araks. Nägid metsa veeres heinaküüni ning otsustasid sääl aset võtta. Uks osutus lukustatuks. Talod käskisid oma saatjal tuua talust heinaküüni võtme. Võti toodigi, kuid nüüd ilmus metsa ääre ka Talode vanem vend Juhan.

„Tulge kodu, mis te siin nakate külmetama.“

„Prõlla om ärev silmäpilk, ärä sa kotun ütle, et me küünin oleme.“

„Ojoh.“

Juhan katsus veel mõjuda vendade pääle, kuid nägi peagi, et kõik kutsed olid asjatud: Talod olid korraga muutnud äärmiselt kartlikuks. Kaarli palus jätta küüni võti tema kätte, kuid Juhan polnud sellega peri.

„Kui nätäs, et siin omma jäle ja et uss om valla . . .“

Jüri ja Kaarli pugesid heinte sisse. Ei möödund poolt tundigi, kui ilmus kohale Juhani poeg Otto, Üti tegelik peremees.

„Mis te nüüd, selläkese, tulge kodu lõunat süümä: enämbläse pageva. Ma käisi raudtii pääl ja lahkse kaits sülda raudtiid ärä, nüid ei saa nä endä soomusrongi kah enam pästä."

Otto mõistis nii kõneleda ja rahustada enda lellasid, et need andsidki järele.

Nüüd järgnes sündmus sündmusele. Vaevalt oli Ütil lõuna söödud, kui suur punaväe salk haaras talu ümber. Ottot oli nähtud lõhkumas raudteed ning nagu saatuse kiuste — seinal rippus nähtaval kohal kolm jahipüssi.

Punaväelastel oli tunnistajaks kaasa võetud kohalik väikemaa-pidaja, kes näitas käega Otto pääle.

„Temä lahkse raudtiid ja tiä om kohalik kaitseliidu ülemb."

Otto arreteeriti.

„Mis mees sina oled?" küsiti Talo Kaarlilt.

„Mina ole kandimiis Kammerist ja tulli sugulasi kaema."

Kaarli oli ärevuses saand sülle haarata Otto väikese poja ning nägi välja väga vanana ja vaesena. Kehvalt oligi ta riietund. Puka maata-mees ei tundnud Juhani vendasid.

„Sina mis miis oled?" küsiti Jürilt.

Jüri ei saand sõnagi suust, tõmbudes ehmunult riidenagi taha. Sellest liigutusest oli küllalt, et ka teda kaasa võtta.

Kaarli ja teised ei suutnud ehmatusest veel toibudagi, kui läbiotsijad juba vangistatutega õue astusid, regedele istusid ning minema sõitsid.

10.

Kolmekuninga päevast oli möödund enam kui nädala päevad, kui poissmees Ärni, kes mõisa sündmustest kogu aeg end osavasti kõrvale hoidnud, Nahale tõi äreva teate. Oli käind Naha alevis ning kuulutas nüüd mõisarahvale:

„Tartu om ärä võetu. Enne taganemist ollev pallu inemisi ära tapetu. Peräst ollev enämbläse Sangastede pagenuva. Anvelt esi oma taabiga ollev lossin. Pritsu jaam om kah joba ära võetu ja alevide omma selgede kuulda püssi paugu. Kõik tii veere ollev veneläste korjusi täis. Mia ütli teile joba ammuki, et olge mõistliku, aga kos — te ei usu."

Ühede peale mõjus see sõnum koledat hirmu saatvana, teised pidasid Ärnit provokaatoriks.

„Ei ole õige", hüüdis noor Koovitaja, „sia, Ärni, ei tohi säändsit ärevit jutte ajada, rahva üles ärritamine om kõvaste keeletü. Ku's sia tohit säändsit sõnnu kõnelda, mõs!?"

„Ärge uske ullu, tiä esi om kah valge", hüüdis eemalt Siimun.

„Mia ei ole valge ega must. Minupärast olgu kui taht, kui enne määndegi kõrd olessi. Prõlla ei saa kiäki aru, mis meist õige tahetas. Jummal neid kommunistegi tiid, varandust taht igamiis ja kui raha juudel joba küllalt, kae sis kui kaosse kõik vällämaale . . . Vai vana valitsus meile mässu kink, ti olete nigu eläjä."

Kõik vaikisid.

„Päiv lätt nigu veretäs", ütles Saare Ell, „egä ta iks ääd küll ei tähendä."

Talli juures seisjad vaatasid kõik loojeneva päikese poole.

„Kaege, üits sõit!"

„Tuu om Juulus", ütles vana Koovitaja, „kon tiä, prohvus, om käinü?"

Nahalinna teed kihutaski keegi mõisa poole. Mõned jooksid talle moonamajade poole vastu.

„Oi, mehe", hüüdis Juulus eemalt, „Nahaliin om joba ärä võetu!"

Juulus peatas hobuse ning silmapilk piirati ta mõisarahva poolt sisse.

Ning Kõo Juulus seletas, kuidas Nahalinna „Pritsimajas" peetud kõnekoosolekut, kui korraga väljas tõusnud suur kisa. Rahvas joosnud saalist välja ning näind hulga ratsanikke kihutavat seltsimaja poole, püssid laskevalmis. Kõige ees sõitnud pikk ohvitser ning hoidnud käes pommi. „Laiali, laiali!" karjund ta ning rahvamurd vajund kui vall suure kisaga kahele poole. Komissar, kes parajasti seltsimajas kõnet pidand, põgenend tagaukse kaudu välja, kuid paar ratsanikku kihutand talle järele ja lasknud ta Pedäjämäel maha. Pääle selle purustatud turuplatsile püstitatud „punane sammas" ja kaevetud selle alt punaste langenud sõdurid välja ning antud alevirahvale käsk neid maha matta. Tunni aja pärast tulnud Palupera mõisa poolt punaste taganev väeosa ja sõitnud rahulikult alevi poole, kuid siin tormand talle „valgete" rühm vastu, ning lahing algand. Kõik punased langend. Lahingu ajal saand Juulus oma hobuse kätte ning kihutand läbi pedastiku koju poole.

„Mia näi", lõpetas Juulus ärevalt, „näi Teoreinu mäe otst, ku's perätü suur vägi Nahaliina poole sõitse. Õdagus omma siin . . ."

Juuluse sõnadel oli suur mõju. Naha oli korraga nagu erutatud erilaste pesa, kihades ja keedes. Mõned panid kompsusid kokku, teised olid valgeks kahvatund ning käisid päätult moonatarest moonatarre.

Tunni aja pärast võis kuulda Kandsu külapoe kohal ägedat püssilaske praginat. Varsti kihutasid Naha mõisast peatamatult läbi üksikud punaväelased, järel hobused ilma ratsanikkudeta. Mõlemad Koovitajad, isa ja poeg, ning Karm-Aadu võtsid omad pambud selga. Ent vaevalt said nad paarkümmend sammu kodust eemale joosta, kui mõisasse sõitis poolsada rege. Umbes sada meest, nende hulgas mõned ratsa, haarasid mõisa ümber. Nähti eemalepõgenejaid ning toodi need tagasi. Ainult Karm-Aadu oli suutnud kaduda metsa.

Koovitajad tunnistasid omi vangistajaid ning pahvatasid naerma:

„Kae, me pellässime, et omma engläse, na omma jo Valguta, Päidlä ja Neeruti valla peremehe!"

Vahepääl anti perenaisele mõisa võtmed tagasi ning päälik — Päidla kaitseliidu ülem — teatas mõisarahvale:

„Mõisa on peremehele tagasi antud. Nüüd peate perenaise sõna kuulama. Kohe olgu tagasi toodud peremehe varandus, mille teie moonamajadesse või mujale olete laiali kannud! Kähku, ilma ajaviitmata!"

„Kos minu miis om?" päris toas perenaine oma päästjalt.

„Arvatavasti on ta praegu Tartus. Mõned olevat teda üleeile näind Pritsu jaamas paari haavatu keskel. Kuid tema ise on terve. Küll ta nüüd, kui olud vähegi paranevad, tuleb varsti koju."

„Kuulsime", jatkas kaitseliitlane, „et elate päris metslaste keskel. Nahast kõneldi kuulmata lugusid. Sellepärast otsustasime teid päästa, kui on veel võimalik."

Perenaiselt päriti nüüd üht kui teist põhjalikult, kuid kes kangekaelselt vaikis, oli perenaine. Tema ei

süüdistand kedagi, isegi oma peksjatest ei lasund ta sõnagi. Tema palvel vabastati ka kõik vangid, kes „kõik olliva mõistliku mehe ja vagatse.“ Enda peksjaid pole tema tunnud, nood olnud „võõra, Tartu mehe . . .“

Kaitseliitlased asusid Nahale korteri. Sama päeva õhtul sõitis osa nende rühmast Naha vallamaja juure, mis järsu ja ootamatu pääletungiga vallutati. Vallamajast toodi kaasa 30 ree täit liha, jahu, tangu, vooditekke, kasukaid jne., kõik, mis kohalikud enamlased olid ümbruskonnast Vene punaväele Võrru toimetamiseks rekvireerind. Ka paar vangi oli meestel kaasas. Ent hommiku jõudes lahkusid kaitseliitlased.

„Või, mis nüüd saa!“ kohkus perenaine, „ümbreringi omma punaste väesalga ja vihatse kohaliku enämbläse . . .“

„Ärge kartke, varsti on Võru ja Valga vabastatud“, rahustas päälik, „igaks juhtumiseks aga jätan teile paar meest kaitsjaks. Kui juhtub midagi erakordset, teatage kohe Nahaliina staapi. Vaja on nüüd ka mujal abi anda.“

Ning kaitseliitlased rakendasid omad hobused regede ette ja sõitsid lauldes minema. Kurvalt ja raske südamega jäi perenaine oma kahe kaitsja kõrvale seisma ning lahkujaile järele vaatama: ta tundis Naha moonamehi liigagi hästi.

Ning tõepoolest: niipea kui kaitseliitlaste rühm silmapiirilt kadus Naha kinkude taha, tulid Koovitajad, Laasi Siimun ja Karm-Aadu, kes vahepääl ka koju tagasi tulnud, ja teised kokku ning hakkasid pidama salanõu . . .

Järgneval ööl liikus Naha poole jälle sõjaväe osa, umbes pool roodu, et ettevaatlikult tungida mõisasse. See oli punaste salk, kelle Koovitaja,

Krause Juulus ja Kasuk olid suutnud meelitada Võrust väljasõidule, öeldes, nagu oleks Naha rentnik valgekaardiga mõisa ära võtnud ja sääl end kuulipildujatega kindlustand. Valvet pidav kaitseliitlane märkas õigel ajal liginevaid vaenlasi, kuid avas ärevuses tule. Kohe vihisesid vastuseks punaste kuulid.

Noor kaitseliitlane langes ja tema suust hakkas voolama sinakale lumele midagi musta, palavat....

Näärikuu öö oli koivalune...

Kas näete kasvavat musta oja, mis roomab üle lume metsa poole? Mulle näib, teie kuulete selle häältki ja mõistate tema kõnet.

Sinakal lumel seisavad naised ja lapsed ning kummardavad üle laipade. Must mure on nende südames, rinnus valge põletav valu. Mispärast on hukatud nende isad, vennad, kes neid abituid, toitsid ja katsid ning elasid nende südames?

Mispärast valatakse v e r d?

I n i m e n e ei tapa inimest. Loomigi taltsutatakse. Inimene, ohelda enda enda kired ja madalad instinktid.

V a b a d u s t ei võideta verega. Vabadust ei võimalda tapakirves vaenlase pää kohal. Vabadus ei tule idast ega läänest, lõunast, põhjast, kirdest, kagust, edelast, loodest. Vabadust pole, kui on ahelais hing.

Mustad ojad, miks piirate Kaarli kodu ja kõnelete keelt, mis lõikab kui tuli?

11.

Jüri vangistajate salk jõudis Arula mõisa. Mõisa õue oli kogunend hulk uudishimulikke moonamehi. Nähes Jürit, astus ette keegi moonamees ning tähendas eestlasest punaste juhile: „Noh, nüüd olete ometi kätte saanu Talo Jüri...“

Kuuldes kes tabatud, sõideti viibimata Ütile tagasi. Ent Talo Kaarlit polnud enam eest leida.

Oli põgenend pärast venna vangistamist küüni, kus heinte sees külmetas 48 tundi, söömata ja joomata... Kuni teda küünist otsiti, oli ta õnnelikul kombel alles metsa all. Nägi kõik eemalt...

Kuna ei leitud tagaotsitavat ja kuna taganejatel oli kiire — Otepää alev oli vahepääl leitnant Tariku poolt juba vabastatud — sõideti Arulast kohe Prinki. Siin asus punaste staap. Staabis peeti paar tundi nõu, kui korraga luure teatas, et lähenevad „valged". Algas rutulik põgenemine. Uus peatus tehti Keeni mõisas. Siin asus enamlaste teine staap. Keenis kutsuti Jürit tuulevarju, ent Jüri ei lahkund reelt. Komissari saabudes sõideti Keeni jaama. Sääl pandi vangistatutele valvurid juure. Nüüd alles hakkas Jüri vähe toibuma. Nägi, et teistel regedel olid vangidena kaasa võetud pääle Otto veel Vanamõisa rentniku vend Kõiv-Kaarli, Jaan Tilk, peremees Arulast, ja Arula mõisa valitseja Hausen ühes oma kuueteistkümneaastase pojaga.

Jüri hakkas oma kaasvangistatudega rääkima. Ühed arvasid, nüüd järgneb jaama juures nende mahalaskmine. Ent midagi ei sündind: ilmus jälle komissar, keegi Julius Lukk, ning käskis edasi sõita Sangaste mõisa poole. Oli viis rege, igal reel kolm punaväelast ja üks vang.

Jüri ree pääl istus komissar ise.

„Laske lahti," algas Jüri juttu.

„Ära karda, sulle ei tehta ju midagi," rahustas Lukk.

Ütles ning pööras selja Jüri poole. Sääljuures vabanes tal revolvri task ning langes Jüri käe juure. Mis teha? Laskeriista tarvitada oli hädaohtlik nii paljude punaväelaste juuresolekul. Jüri võttis koldi ning heitis selle ettevaatliku liigutusega ree ääre lumme.

Viimaks peatusid enamlaste reed Sangaste lossi juures. Vangistatud käsutati kantseleisse. Siin korraldati läbiotsimine ning Jürilt võeti ära 15.000 rubla, kuld kell ja mõned vekslid, samuti isikutunnistus ja muud kaasas olevad dokumendid.

„Kas oled valgete poolehoidja?“ küsiti Jürilt.

„Olen Eesti valitsuse poolt.“

Jüril lasti ka saapad jalast maha võtta. Siit leiti veel 500 rbl. oberosti. Vaid suka sisse jäi 25 rubla.

Kell näitas juba viiendat hommiku tundi, kui viimaks vangistatude ülekuulamine lõpetati ning nad suleti lossi keldri. Siin olid juba ees 1905. a. tegelane agronoom Ertel, Sangaste-Laatrest, ja sangastlane Hendrikson.

Keldris olid kartulid ja salved sees. Jüri tõmbas tikust tuld ning nähes nurgas peerge süütas need põlema. Tahtis teha põgenemiskatset. Tal õnnestus lahti kruvida keldriukse luku mutreid.

Jüri oli juba keldri uksel, kui hakkas paluma Hausen: „Pai, Talo, ärä tii sedä, sis meid lastas kohe maha.“

Jüri tõmbus tagasi keldrisse.

Hommikul kell seitse tuli valvur keldri, ei märgand aga midagi kahtlast ukse luku juures. Tõi leiba ja pangi täie kohvi. Kuna teised asusid kohvi jooma, jäi Jüri nukralt päält vaatama. Mõtles: kui tema seda kohvi joob, sureb ta siin. . .

Einetunni möödudes kutsuti Otto uuesti ülekuulamisele. „Olli inkvisitsiooni ehk kribuski-kohtun,“ naljatas tagasi jõudes, „lubati ärä lõigata kõrva, käe ja nõna, kui ma midägi ei tunnista. Mina es salgagi midägi. Mis ma sis neid nii pelgä, mis miis ma ole, kui ma neid kartma lüü.“

Kell oli pool kümme, kui kuuldus eemalt äge lahinguhäire.

Nagu hiljem selgus, said siin, Sangaste mõisa metsa taga, Keeni ja Sangaste jaama vahel, enamlased rängalt eesti vägedelt lüüa.

Nii pea kui algas lahing mõisa metsa taga, ilmusid keldri Luki juhatusel punaväelased, 5 meest püssidega. Lukil olid käes käsikranaadid ja revolver. Kutsuti ette Jüri.

„Jah, siin ma ole."

„Noh, seisa seina ääre rinda"!

„Sedä me peäme tegemä."

Ütles ning astus Luki juure. Enne kui viimane sai paha aimata, haaras Jüri tal rinnust kinni ning heitis ta vastu keldri kiviseina. Kui komissar näoga pöördus surmakandidaatide poole, nägi Jüri, et tal põsk jooksis verd: sääl oli sügav haav.

„Kahju, et ma ei mõista tarvitada käsikranaati," kahetses Jüri endamisi.

„Laske aga südamesse," karjus vihast nõretav komissar. Väike, paar sülda pikk ja umb. 9 jalga lai lossi kelder täitus püssirohu suitsuga.

Veel kord kajas paukude ragin läbi keldri võlvistiku, siis kuuldus Hendriksoni kaebe: „Pai velle, avitage, mul om viil süa terve . . ."

„Andke talle aga südamesse," kamandas Lukk. Ning Hendrikson vajus teistele langenuile pääle. Kui suits jälle vähe lahtus, silmas komissar kartulite otsas kerrakiskund Ottot.

„Elab veel, korrat!"

Ning laskis koldist 5 pauku.

„Noh, nüüd nad on surnud."

Sõnas ning lahkus kiirelt keldrist. Väljas ootasid hobused, et enamlasi viia Võru poole, sest aeg oli kasin, kõik teised punased olid juba mõisast lahkund.



Inimene ei tapa inimest.
(Vt. lhk. 69.)

Möödus minutit kümme. Kui kõik vaikind, kuuldus keldris tasane hüüatus: „Lell, kas sa eläd?"

See oli Otto, kes Luki kuulidest haavatud, ronis kartulitelt maha. Tal oli viis kuuli reie pehmes lihas. Keegi ei vastand.

Siis liigutas end Jaan Tilk ning astus, üleni verega kaetult, keldri põrandale.

Ertel oli surnud. Üks kuul oli tungind talle suhu, teine rindu. Hausen lebas samuti surnult. Kuulidest läbi puuritud kõhuga lamas tema kõrval ta alaealine poeg.

Kõiv oli ka ime kombel vigastuseta. Nähtavasti oli tihe suits väikses keldris saand temagi päästjaks. Kuulide puudus enamlastel võis ka üheks päästeteguriks olla, samuti enamlaste kiire mõisast lahkumine.

Viimasena tõusis jalule, langend Hauseni poega kõrvale lükates, Jüri. Üks kuul oli teda pääst puudutand, lennates kõrva juurest mööda, kuna teine oli parema käe nimetissõrme kondilt tükikese nahka ära viind.

Mäletas, et oli esimese paugu juures kohe maha langend — Erteli laiba alla, ning palav veri oli vaoland temale kõrvadesse, puhu ja käistesse. Oli ta minestund, ei teadnud. Oli esimene, kes astus keldrist välja. Uksel seisis Hauseni naine.

„Kus mu mees on? Mõisa on enamlastest ammu tühi."

„Kos sa ennemb ollid, et sa märki es anna! Mine nüüd keldri ja kae, mis sääl om."

Ei vaatand, mis sündis naisega, läks ning astus kohe lossi trepist üles. Kohtas krahv Bergi toapoissi Sütti. Talle toodi juua ja süüa ning asetati sängi.

Jüri lamas minutit viis peaaegu meelemõistusetult, üle elatud keldri-sündmuse mõjul, siis hakkas toibuma. Tema käsul toodi Otto tuppa. Saabast kõrvaldades purskas Otto jalast veri nagu puurkaevust.

Nüüd Jüri nägi lähemalt ka Tilgat: kuulid olid temal ümber pää lennand ning nagu sahaga päänahka kündnud . . . Muide polnud tal viga midagi.

Lossis seoti kannatajail haavad kinni ning pesti veri riietelt ja ihult ära.

Jüri hakkas vaatama, kas ei saaks kätte enda raha ja dokumente. Kuna üks uks, kus lossi teendrite ütluse järele pidi olema relvade ladu, oli lukustatud ja kuna seda üks lätlasest lossiteener ei avand, lõi Jüri toa ukse sisse.

Ruumis võis olla mitukümmend koormat riidevarustust, pabereid ning relvasid. Ent tema isikutunnistust ega rentei-raamatut ning raha siin polnud.

Äkki jooksis tuppa Tuule peremees Hiir:

„Tuleva, enambläse tuleva tagasi!"

Need olid Puka poolt lähenevad enamlaste väeriismed. Neile tõttasid mõisa punased vastu ning teatasid, et vangistatud elavad.

Mis teha? Jüri ees, Tilga, Kõiv ja haavatud Otto järel, joosti lossist välja Audumäe metsa. Vaatamata rasketele jala haavadele, lonkas surmahirmul Otto teiste kannul. Jõudes metsaga kaetud mäe otsa, nägid, kuidas parajasti käis mäe all lahing. Põgenejad ei saand edasi ega tagasi. Viimaks kui näha oli, kuidas mõisasse tulnud punaväelased jälle edasi hakkasid liikuma, jooksid põgenejad metsast välja üle nurmede Tiidu mõisa poole.

Vaevalt saadi mõisa, kui kubjas jooksis vastu.

„Põgenege, põgenege, terve rood otsib teid..." Jüri ühes teistega puges jälle metsa. Kuni jõudsid Tootsile. Ent Tootsi perenaine ei julgend hobust anda: kõik mehed olevat kodust ära...

Jüri jooksis üle soo Pundrele. Ka siin puudus peremees. Perenaine pakkus süüa, kuid hobust ei saavat anda. Jüri jooksis kohe edasi Tüüra Lepiku juure. Siit anti hobune, saatjaks kaasa karjapoiss. Nüüd Jüri sõitis hobusega tagasi ja võttis teelt pääle haavatud vennapoja. Pärast sõideti Tsäni kõrtsi juure, säält Verilaskja Matsi manu. Matsi käest vahetati hobune kolmerublalise tasu eest ning sõideti jälle edasi, nüüd Arula Porikraavile, kust jälle edasi liikudes viimaks jõuti Parkalai-Ütile. Siin tuli ööbida, sest võimata oli edasi saada väsimuse tõttu, päälegi oli esialgne hädaoht möödund. Enamlased taganesid Sangastest järjest kaugemale. Nüüd kuuldus vaid veel kauget kahurtule mürinat Valga suunas. Hommikul jatkati sõitu Prinki, kust Otto edasi toimetati oma kodu.

Keskpäeval mindi Kaarlile järele, kes kuidagi ei tahtnud lahkuda Üti heinaküünist, arvates, et teda petetakse. Ei tahtnud uskuda oma silmi, nähes Jürit elusana. Ent polnud aega tunda jällenägemise rõõmu.

Nüüd algas teekond läbi Astuvere küla Palupera mõisa kaudu Pritsu jaama poole. Kasutati Tartu poole sõitvat haavatute vagunit, mis paari tunni pärast saabus Pukast.

Olid juba Elvas, kui Jüri ütles:

„Kaarlil olli õigus: tu tundmada miis, kes meile üüse tulli Mustikmäe otsan vasta, olli enämbläne: ma näi tedä selgede mahalaskjade sällä takan. Kuid tema es pane nigu minnu tähele, temä vahtse Ertelit..."

„Kos ta sis jäi?“ küsis Kaarli arusaamatult. Tundmatu oli sõitnud Nahale.

Istus Maru kõrtsis laua taga ning vahtis üksisilmi Kaarlile otsa.

Orm nägi teda. Ning teadis nüüd kõik.

Tahtis veel viimasel hetkel põgeneda oma haudakaevava saatuse pilgu eest, ent ei saand. Puudus äkki jõud ja liikuvus.

Pole teind kurja, pole süüdi milleski oma jumala ega südametunnistuse ees, ja ometi, ometi — — Oli teind kogu oma elu aeg tööd, avitand kaasinimesi, olnud neile hää ja inimlik .. Ja ometi, ometi — — Miks?

On vaja tema ohvrit? Tema, kübemekese ohverdamist?

Õhtu hämardudes kuuldus mõisa poolt regede sõit, moonakate sõim ja külmade relvade kõlin. . . Säält tuleb tume mass. Hingetu. Arutu. Loomalik. Tänamatu. . . Sajandeid viletsusest põlvenend, viletsuses edasi sigineν sugu, nüüd lükatud veel suuremasse viletsusse enamlase poolt. Valgust on neile vaja! Hingele ja ihule valgust. Ning oma maad.

Antagu neile maad ja valgust. Et oleks rohkem inimesi.

Kaarli tõusis üles. Tõusis ka suur tundmatu. Ning vajutas oma raske käe tema õlale.

Öö lähenes.

Kas pikk? Igavesti kestev? Lõpmatu, hääletu ja tundmusteta?

Koidab hommikul uus päike uutele põlvedele. Ning vaim elab. Ja ei sure siis mitte.

Kellele veel on vaja teda? Kas pojale? Naisele? Pärivad nemad maa ja valguse?

Kaarli läks ja avas ukse.

Talveõhtu hämariku sala toonid tungisid tuppa.

12.

Orm-Kaarli, Kõo Juulus, mõisa meieri õpilane ja üks talusulane viidi kinniseotult sõjaväe tribunali ette. Laua taga istusid punaväelased, eemal seisid nurkades moonamehed ja nende naised.

Eesistuja küsimisele, milles süüdistab rahvas vahialuseid, vastati: valgekaartlased ja töörahva vastased.

„Mitte kõik korraga, kõnelgu keegi üksikult", käskis ohvitser. „Arutusele tuleb perenaise asi."

Moonakad vaikisid.

Ütles siis keegi:

„Tema üle om rahvas otsuse tennü: suuremb osa ütles, et vabas mõista."

„Tubli!"

Ohvitser rõhutas oma sõna nähtava häämeelega. Ta oli just enne seda rääkind perenaisega, muu seas tema pojas pildi järele ära tundnud oma kaasvõitleja ülikooli päivilt. Ühtlasi oli tema see olnud, kes õigel ajal härrastemaija astudes oli vabastand perenaise teda metsikult peksvate Krause Juuluse ja punaväelase Ivani käest.

„Mis soovite veel?" jatkas ta, pöörates moonakate poole. „Milles süüdistate neid kodanikke?" Näitas käega Orm-Kaarli ja teiste vangistatute poole.

„Mis tahate teha nendega?"

„Mis sääl iks tetä, muudkui ärä viiä," ütles Laasi Siimun rahva hulgast, „niä enne essitävä me ilusat tüütegemist."

Ohvitser kortsutas kulme: tema kui muulane polnud huvitatud kohalikkude elanikkude omavahelistest intriigidest, ent vägivalda ta ei pidand siingi õigeks.

„Meie pole siia tulnud naljatama, töö eksitamist ei haruta sõjatribunal, kas mõistate!" teatas tõlk. Silmapilguks jäid kõik kohmetult vait. Siis tõusid äkki venelased nagu kokku rääkinult laua tagant üles, kadudes ükshaaval härrastemaja tagaruumidesse.

Paistis, tribunali istungist ei saa asja. Vangid vabastatakse!

„Kas sa sellega!" sosistati.

„Ära ostetu puha", ütles keegi naistest tasa. Tekkis vaikus.

Sääl eraldus punaväelaste keskelt keegi tundmatu. Mõned sosistasid, too olevat punaväelane Kubjas Viljandimaalt. Tal oli suur must kähar pää, kitsad punased huuled ja hallid silmad. Astus kohe punase laua ette. Sosistas eesti keeles uue vallakirjutajaga. Siis ütles viimane:

„Vangide kohta on otsus juba tehtud, siin on minu enda kirjutatud protokoll, millele teie, mõisavanemad, olete alla kirjutand. Otsus tuleb täide saata, venelastel pole siin midagi ütelda, seaduse järele on võim kohalikul nõukogul."

„Sikätäril om õigus!" hüüti mitmelt poolt.

„Kas see on teie allkiri, mõisavanem Koovitaja?" küsis tundmatu jäiselt, asudes tribunali esimehe kohale. Tema kõrval võtsid aset eestlane Ivan ja vallakirjutaja.

„Ja kas on see teie allkiri, mõisavanem Krause?" Mõisavanemad käisid vaatamas oma allkirju ning võtsid need omaks.



Ärni, jah Ärni. . .
(Vt. lhk. 85.)

„See otsus on täna hommikul teie poolt tehtud ja jääb jõusse!“ hüüdis sellejärele tundmatu. „Nüüd loen ette Naha mõisa nõukogu otsuse süüaluste kohta.“

Hakkas valjult otsust lugema. Kõik jäid kuulama. Kui kõlasid sõnad — surma mõistetud — käis kahin läbi kuulajate ridade.

Tundmatu naeris kähinal: „See on teie oma otsus!“

„Ei ole mia s ä ä n d s e l e otsusele alla kirjutanu!“ ütleb laua ette astudes Krause.

„Ah, vai nii. Kas tahad?“

Tundmatu pani käe nagaani pera pääle.

Krause taganes kohkunult naiste hulka.

Nüüd vabanesid vangide keelepaelad.

„Pai vellekese,“ ahastas talu sulane, käsi ringutades tundmatu ja Koovitaja poole, „mis ole mia teile tennu kurja?“

„Mis sa avitid valgekaardil kroonu varandust vallamaja mant ära riisu! Paras!“ kriiskas 16-aastane moonatüdruk Upin-Ärtä.

„Mina ei tunne sinnu, tütarlaits, mis s i n a miust tahad? Minnu sunniti ja ma pidi käsku kuulma ja küüdimehes minemä.“

Ärtä vaikis.

Kõo Juulus nuutsus:

„Ma ole kah eluaig mõisa moonamiis ollu, vellekese, avitage!“

„Mis sa otsed Nahaliina, mis sa tõied valgekaardi mõisade!“ hõiskas talle vastuseks vana Koovitaja.

„Mia ei ole toonu valget kaardi, sii om võlss, sia võlsid, Koovitaja, nigu võlssed Võrun, et peremiis ollev valgekaardiga mõisade tullu!“

Ärni, meieri õpipoiss, ei saand tükil ajal sõnagi suust. Kogeles viimaks:

„Mina ei ole peremiist kutsman käinu, miule ei putu teie peremiis. Minu peremiis om meier. Mia ole rahulik tüü-inemine. Kas te tollepärast miu vasta viha kannate, et ma teile altkäe võid ja kuurt ei ole annu?“

Orm-Kaarli ei öelnud alul midagi. Ta oli huuled kinni pigistand ning vaatas üksisilmi nurka, kus seisis teiste mõisa inimeste keskel tema poeg.

„Kae, teil ei ole üttegi õigust kohut mõista! Õhõi, appi!“ kisendas äkki Ärni vene keeles.

Need sõnad viskasid õli tulle. Ning veel enne, kui venelased oleks võind kuulda, mis sündis Naha härrastemaja „kontoris“, kamandas tundmatu punaväelased vangide juure, kes viidi rüsinal ja tõugeldes õue, ning lugematud hoobid sadasid korraga õnnetutele näkku! Lööjad polnud mitte ainult tartlased ja teised, vaid just ka kohalikud valla- ja mõisamehed. Peksti käte ja jalgadega. Mahalangenud kihutati uute löökidega jalule. Kuni väsiti ning — otsekui virguti, äkki mõistes, millise jõledusega valmis saadud. Esimene vihahoog oli möödund ning üksteise järele kadusid mõisa-meestest peksjad vangide juurest eemale.

Ent peksu jatkati vallameeste ja punaväelaste poolt. Peks oli nii õudne, et paljud päältvaatajad ning enne seda parajasti peksust osa võtnud moonamehed hirmul hakkasid värisema. Äkki nad nagu ei tahnud enam omaks võtta seda, mis oli sündind. Veel püüdsid üksikud nendest näidata oma viha, kuid märgati nüüd isegi, et see oli tehtud ja ebaeht. Oli peetud kohut, oldi midagi nähtud, oldi vaadatud huvitavat näidendit, oldi midagi maitstud, oldi saadud välja valada oma sappi ja viha, oldi

ometi ükskordki omas hallis elus oldud suured, peremehed, käskijad, sundijad ja otsustajad. Kõik, mis sündind, mahtus moonameeste meeltesse, kuid kaugemale nagu enam ei tohiks minna...

Sammudes üle mõisa õue koju poole tundis Koovitajagi oma hinges suurt rahutust ja südametunnistuse piina. Talle jooksis hirmunult vastu tema viieaastane pojapoeg.

„Vanaesä, ega nä minnu ärä ei vii!"

„Sinnu!? Ega sa midagi tennü ei ole!"

„Aga Ärni ei ole kah midägi tennu. Ärni olli mulle hää."

Ärni, jah Ärni ... Kellele ta oli halb?

Korraga kartsid kõik moonamehed „irmust kroonut," unustades, et tundmatu ja Tartu ning Viljandimaa kommunistid asusid nende, moonakate, endi tehtud otsuse täidesaatmisele. Need, kes oma süüdi ära ei tunnud, muutusid isegi kroonuvaenulisteks. Ehmunult vaadati, kuidas surmamõistetuid püsside vahel hakati ära viima. Peks oli moonakate arvates õigustatud, järgneva ees aga pole nemad vastutavad. Nad koguni pole niisugust otsust soovind! Nad on, kartes üksteist, surma-protokollile alla kirjutand, hirmul iseenda pärast.

Mõned moonamehed jooksid peksupaigast oma tarre ja sosistasid naistele-lastele: „Kuradi Koovitajase, Karm-Aadu ja Luuse!"

„Olge vakka!" vastab samuti sosinal kodurahvas.

Koovitajad istuvad oma tare lävele ega lausu sõnagi, silmad maha löödud.

Nende kõrval seisab Karm-Aadu, valge nagu kasekoor, arg, kehaliselt kui vaimliselt haige, pervers kalduvustega isik. Eemal toetub püssile miilitsamees Luuse.

Nendest marsivad mööda surmamõistetud venelaste ja tundmatu saatel.

„Kae, kos Kaarlit viiäs," surub noor Koovitaja sõnad üle huulte, kuid märkab isegi, et ta hääl on kõlatu.

Tundis, et pidi midagi ütlema, vastates tema pääle Kaarli poolt heidetud pilgule.

Kaarli ja tema kaaslased on ära pekstud ja piinatud, näod verised, riided lõhki käristatud... Suure peksustseeni ajal olid ilmund mõisa õue Vene ohvitserid, kuid nähes vastaste ülekaalu ja meeleolu, pääd raputand ning kadund tagasi härrastemaija. Pole ka nende asi, pole nende kodumaa, pole nende verevennad.

Ning jätsid võimu vanglast vabanend Joanile ja tundmatule.

Kommunism!? Vendlus!? Üheõiguslus!? Inimlikkus!?

Korraga seisatus Kaarli moonakate ees.

„Enämb kaastundmust teile!"

Ütles ning vaarus jälle edasi, aetud püssipärast. Kaastundlik, nagu ta olnud, tundis ta vaatamata oma valu pääle kaasa Koovitajatelegi...

Õhtu oli juba käes, kui punased sõdurid jõudsid vangidega Kaigu lumise metsa vahele.

13.

Esimesena seati puu kõrvale talu sulane. Rabeles, palus, needis...

Tulevalgel Kaarli nägi püsse sõdurite palgel ning kuulis kohe lühikest raksatust. Mets kajas vastu. Kuskilt kuuseoksade vahelt lendas lind robinal üles.

Üks hing lahkus.

Teiste vangide silma all...

Kaarli mõtles, nüüd on järjekord tema käes.

Ei tundnud enam valu ega hirmu. Poja ja naise pilt vaid virvendasid silmade ees. Kes neid nüüd toidab ja katab? Poeg on veel väike ja jõuetu...

Ei kuulnud midagi, nägi vaid.

Ju haarasid teda toored käed, kui korraga Ärni kõrvale lükates sõdureid, katsus põgeneda. Mõned papaahas mehed tormasid temale järele ja tõid ta tagasi. Nüüd seati tema teisena puu kõrvale. Jälle raksatus ja uus vaikus. Kuskil hakkas huluma peni pikalt ja kaeblikult.

Nüüd tegi tundmatu vaheaja, pannes paberossi põlema Teised jälgisid tema eeskuju ning keerutasid endile polukrupkast plotskid suhu. Järelejäänd vangid maitsku surmahirmu võimalikult täielikult..

Noor Vene punaväelane, vana välimuselt vaevalt paarkümmend aastat, süütas ka paberossi ning lüües jalaga Ärni korjust, istus lumel seisva Kõo Juuluse juure kännu otsa.

„Tahad suitsetada?“ küsis.

Juulus ei mõistnud hästi Vene keelt ning tõmbus hirmunult kõrvale. Punaväelased naersid.

„Noh, võta, võta, pärast tahaksid, kuid siis on hilja!“ jatkas venelane.

Kaarli nägi, et noor venelane istus seljaga Juuluse poole. Tema küljel paistis kolditask. Kaarli kahetses, et tema ei seisa Juuluse kõrval.

„Juulus, võta revolver, hakka vastu!“ tahtis karjuda, kuid sõnad ei tulnud üle huulte. Vaatas tundmatu poole, nägi selle paberossi lõppevat ja teda külmaga oma jalgu vastamisi peksvat. Sõdur, kes laternat hoidis, näis ka muutuvat rahutuks. Nüüd, mõtles Kaarli, tõstab ta tule kõrgele, astub tema, Kaarli juure ja siis kajab jälle lühike trahh! läbi öö — —

Vòiks ka tema põgenemiskatset teha. . . Või vastu hakata. Niikuinii on tulemas lõpp, lõpp hingelistele piinadele ja kehalistele valudele. Langeb lumme, kangestub ja. . . Ei tea, kuhu nad tema matavad? Kas siiasamasse? Või jätavad raipena lumele? Kui ta oleks noorem mees, siis näitaks, mis võib Kaarli! Ent nüüd, nüüd — nii ükskõikne on temale äkki kogu elu, tehtagu ükskõik, mis tehakse, kuhu sa ikka jooksed! Kui ainult tuleks kiiremini lõpp, ootamine on raskem kui hukkamis-silmapilk, arvas. Siis, laskmise ajal, et tea ju midagi, langed kokku ja ei kuule ega näe enam midagi. Järgneb igavene eksitamatu rahu.

Kaarli pani endale käed silmade ette ning hakkas mõttes lugema sekundeid. Talle puutus oma tuiksoon pöidla alla. Tuks-tuks tuks — vastu igavikule. . .

Kõlas valmisoleku käsk. Kuuldus püssilukkude nagin.

Kaarli vaatas kiirelt laterna poole. Selle valgus langes hetkeks Juulusele näkku, libises siis tema juure. . . Nüüd Kaarli teadis, et tema langeb kolmandana. . .

Kuid veel midagi teadis Kaarli: laternatule helgetusel oli ta näind, kuidas Juulus oma käe sirutas punaväelase koldi järele! Seda liigutust oli tähele pannud vaid Kaarli, kes seisis noore punaväelase ja Juuluse kõrval.

Tahtis korraga Juulust hoiatada: „Voodis surra on parem, kuid lase olla, lase olla, ega saatuse tahtmise vastu ei saa . . .“ Ent vaikis. Vast tahab ise ette jõuda, mõtles ta, parem oma käe läbi langeda, kui teistel ennast tappa lasta kui looma.

Kaarli kargas järsku üles.



Üks hing lahkus. . .
(Vt. lhk. 86.)

„Üits küsimus lubage mulle!“ hüüdis. „Täitke surmaminejä viimäst suuvi.“

Käikide punaväelaste pilgud langesid Kaarlile. Aeglaste sammudega kõndis tundmatu tema poole, näol viril muie.

„Noh, mis sa siis tahad?“ küsis.

„Teie tunnete minu ärritetü mõisa-rahva sõnade järgi... Olen aus inemine. Mina teist aga ei tiiä midägi. Mis ametit pidäsite enne sedä?..“

„Saadanas!..“

„Ei, mitte saatan — jummal meiega!“

„Kurat teiega!“ müristas Kaarlile vastuseks punaste juht ning astudes kiirelt kõrvale, kamandas: „Seltsimehed...“

Rohkem ta öelda ei saandki, sõnad äkki surid ta suhu ja korisedes langes ta maha. Samal ajal raksatas kõrvalt vana kuuse alt teine koldi pauk.

„Mõrtsuka!“ mõirgas uskumatult südiks muutund Juulus.

Kõik sündis imekiirelt. Kaarli ei tahtnud kuidagi taibata, mis on sündind. Ta seisis ja vahtis tarretunult enda ette ega saand ka siis millestki aru, kui Juulus, kadudes metsa, hüüdis tallejärele:

„Kaarli, pakeme nüüd!“

Ent juba olid punaväelased end kogund. Juulusele kajas esmalt järele paukude ragin, siis jooksis üle paarikümne inimese teda tabama.

Juulus jooksis edasi metsa all. Üks lahti pääsend hobune kihutas temaga võidu metsateed edasi. Ta sai karata reele, keeras noore hobuse järsust mäest alla ning — kadus. Vandudes tulid punaväelased tagasi. Vihased olid.

Kaarli lööti lumme. Teda pekseti püssipäradega ja täägidega.

Vajus punaväelase kehale...

Nirinal tungis talle lahtisesse põue veri, soe ja kleepuv.

Lumi ümberringi oli kaetud punetavate pärgadega, kui külma talvehommiku heretav päike teretas raagus metsa.

1924

Samalt autorilt ilmund:

Krimmi ja Kaukasuse päiksemail. Rännikumälestusi. 16 sulejoonisega illustreerind A. Wichwelin. „Sõnavara“ kirjastus, 1923.

Vene revolutsiooni kalender. 1905 ja 1906 a. sündmused Eestis ja Venes. „Odamehe“ kirjastus, 1925. Trükk otsas.

Eestimaa õiguse ajalugu. Prof. dr. jur. W. v. Seeler'i loengute põhjal toimetatud. O.-Ü. „Varaki“ kirjastus, 1925.

Bertil Holmqvist. Fantastiline uudisjutt. 20 joonisega illustreerind H. Lehepuu. Kaas R. Kivit'ilt. K.-Ü. „Postimehe“ kirjastus, 1926.

Uulu. Jutustus. 10 joonisega illustreerind A. Wichwelin. „Sõnavara“ kirjastus, 1926.

Kaarli ja tundmatu. Jutustus. 8 joonisega illustreerind H. Blaubrück. „Sõnavara“ kirjastus, 1927.

Käesolev teos on võrsund autori ja tema tuttavate memuaarilistest ülestähendustest a. 1918—1919. Ilmund esmakordselt lühendatud kujul „Sädemeis" nr. nr. 34—44 1926, kandes päälkirja „Tema elu".

Joonised kunstnik H. Blaubrück'ilt.

Sõnavara kirjastuse väljaandeid

Adams, V. — Suudlus lumme. Esimene kogu luulet. Kaas kunstnik Ed. Viiralt'ilt. 100 lhk. heal joonistuspaberil. Hind 200. — marka.

Adams, V. — Valguse valust Teine kogu luulet. Kaas kunstnik M. Dobužinskilt. 112 lhk. joonistuspaberil. Hind 250. — marka.

Antson, A. — Lapsed. Tragöödia 1 pildis. Kaas Ed. Viiralt'ilt. 24 lhk. heal joonistuspaberil. Hind 50. — marka.

Artsõbašev — Koledus Põnev jutustus isevalitseja aegust. Eestistanud J. Z. Kaanejoonis E. Järv'elt. 32 lhk. Hind 50. — marka.

Ewers, H. H. — Kärbeste kuninga juures. Teine muinasjutt lastest. Tõlkinud K. Pikkorg. 16 lhk. Hind 25.— marka.

Ewers, H. H. — Laulumets. Muinasjutt. Tõlkinud H. K. 16 lhk. kirjutuspaberil. Hind 25. — marka.

Ewers, H. H. — Vana postitõld. Esimene muinasjutt lastest. Tõlkinud K. Pikkorg. 16 lhk. Hind 25 — marka.

Ewers, H. H. — Varandus maa all. Kolmas muinasjutt lastest. Tõlkinud K. Pikkorg. 16 lhk. Hind 25.— marka.

Faguet, E. — Kuidas lugeda? Eneseharimiseks ja vabaharidustööks. 148 lhk. heal paberil. Hind 150.— marka.

Foerster, Dr. F. W. — Elujuht. Tõlkinud V. Kaaver. 306 lhk Iluköites 500. — marka.

Hamsun, Knut — Nälg. Romaan. Eestistand O. Kallak. 243 lhk. Hind 300. — marka.

Hughes, J. L. — Eksisammud kooliõpetuses. Käsiraamat õpetajaile. 123 lhk. heal kirjutuspaberil. Hind 150.— marka.

Härms, A. — Georg Bernard Shaw. Ühe eduapostli mõisteid ja mõtisklusi, 134 lhk. heal paberil. Hind 200. — mrk.

Kullerkupp, R. — Tinased tähed. Valimik paremaid novelette. Ilmunud ennem „Loomingus“ ja mujal. 104 lhk. heal kirjutuspaberil. Kaas E. Järv'elt. Hind 125. — marka.

Kärner, J — Lehed tuulde. Äärmärkusi ja arvustusi kirjanduse ja teaatri alal. Hind 150. — marka.

Kärner, J. — Eesti uuemad luuletajad. Kriitiline ülevaade eesti luulest. a. 1914—1924. 123 lhk. Hind 150.—marka.

Kärner, J. — Ärkamisaegne Eesti ühiskond. 70 lhk. Hind 75. —, köites 100. — marka.

Kärner, J. — Õitsev sügis. Luuletused 1925—1926 a. 96 lhk. heal paberil. Hind 200. — marka.

Mälk, A. — Kesaliblik. Romaan. 164 lhk. Heal kirjutuspaberil. Hind 200.— marka.

Mälk, A. — Surnu surm. Novell pidalitõbise elust. 52 lhk. Kaaneilustusega. Hind 50.— marka.

Pert, J. — Udulaev. Valik muinasjutte. 96 lhk. Heal kirjutuspaberil. Hind 125.— marka.

„Raja" album II. Tartu Õhtugümnaasiumi õpilasühingu toimetusel 6 reproduktsiooniga. Kaas A. Zolk'ilt. Viis novelli. Luuletusi. Artikleid. 72 lhk. heal paberil. Hind 100 m.

Raud, M. — Kangastused. Luuletusi a. 1919—1923. Kaas kunstnik E. Viiralt'ilt. 100 lhk. joonistuspaberil. Hind 200.— marka.

Roht. Rich. — Neli juttu. Viimne kevad. Ott Kriuka-Kusta armastus. Särg-Jakob ja tema hobune. 100 lhk. Hind 150.— marka.

Roht, Rich. — Looduskangad. Teine trükk valikuid müügilt lõppend R. Rohti teostest Viis novelli. Kaas E. Viiralt'ilt. 20 lhk. Hind 125.— marka.

Roht, Rich. — Roim. Kriminaalnovell. Kaas E. Järvelt. 56 lhk. Hind 75.— marka.

Rood. Olaf. — Uulu. Jutustus. Illustreerinud kunstnik A. Vichvelin. Joonised kriitpaberil. 152 lhk. Hind 250.—m.

Rual, Rich. — Anekdoodid muusikameestest. Hulk huvitavaid momente muusikute elust. 95 lhk. Hind 100 m.

Sirge, R. — Võõras võim. Kaks novelli. 96 lhk. heal paberil. Hind 125. — marka.

Smiles, S. — Läbikäimisest raamatutega. Eestistanud O. Peterson. 32 lhk. Hind 25. — marka.

Suits, Prof. G. — Sissejuhatus kirjandusteadusse. (Ilmub käsikirja saabudes).

Vask, Inno — Meie kirjandusliku kriitika pankrott. Arvustus. 96 lhk. Hind 75. — marka.

Sõnavara kirjastuslao kaudu võib tellida kõikide Eesti ja Soome kirjastajate kõiki paremaid raamatuid kas harilikus korras lunaga, või aga raamatute täpsa hinna rahas ehk postmarkides ettesaates. Tellimisega ühes raha saades võtame postikulud täielikult oma kanda.

Sõnavara kirjastus Tartus (*Rüütli 11, tel. 1001*)